

Jongens en meisjes... bestemming bekend? *België, 1830–2000*

PEDAGOGISCH DOSSIER VOOR LEERKRACHTEN

AVG-CARHIF 2009

DIT PEDAGOGISCH DOSSIER kwam tot stand naar aanleiding van de tentoonstelling 'Jongens en meisjes... bestemming bekend? België, 1830–2000' (BELVUE museum, 3 februari–31 mei 2009), maar kan ook los van een bezoek aan de tentoonstelling worden gebruikt. Het bevat reproducties van stukken uit de tentoonstelling en bijhorende fiches met opdrachten.

MAN/VROUW-VERHOUDINGEN hebben een duidelijke historische dimensie die enerzijds terugvoert naar het verleden als een plaats 'apart' en anderzijds het inzicht verhoogt in de huidige maatschappelijke positie van mannen en vrouwen. Ideeën over vrouwelijkheid en mannelijkheid lijken vaak 'natuurlijk', maar zijn universeel noch onveranderlijk. Doorheen de tijd waren ze nu eens dominant en werden ze dan weer in vraag gesteld, ze evolueerden en ruimden baan voor nieuwe ideeën. Kennis van de historische dimensie van deze ideeën helpt ongetwijfeld om actuele visies op sekse en gender kritisch tegen het licht te houden en om in te gaan tegen discriminaties die vandaag voelbaar zijn.

HET PEDAGOGISCH DOSSIER richt zich tot leerkrachten geschiedenis, moraalwetenschappen, psychologie... uit het secundair onderwijs, maar sommige oefeningen zijn ook bruikbaar in de lagere school. De behandelde thema's—het gezin, de school, het werk—zijn herkenbaar, wat het voor leerlingen gemakkelijker maakt om ze in perspectief te plaatsen en erover te reflecteren.

DE DOCUMENTEN beslaan twee eeuwen geschiedenis en stimuleren de historische kritiek. Ze sluiten aan bij de programma's van de derde graad van het secundair onderwijs, waarin de ideologische en socio-economische basis van de hedendaagse samenleving wordt behandeld. Ze belichten onder meer de geïndustrialiseerde samenleving, de sociale stratificatie van de maatschappij en de ongelijkheden die daaruit voortvloeien, conservatisme en het streven naar hervorming, de verbanden tussen religie, filosofie, wetenschap en samenleving...

LEERKRACHTEN vinden hier mogelijke opdrachten voor leerlingen, een bibliografie en de adressen van archief- en documentatiecentra waar meer informatie te vinden is. De aangeboden documenten kunnen vanzelfsprekend aangevuld worden met andere, zowel door de leerkracht als door de leerlingen (die bijvoorbeeld voorwerpen kunnen meebrengen, interviews afnemen...).

FICHE 1 Werken met bronnen in de humane wetenschappen

FICHE 2 Rolverdeling tussen mannen en vrouwen, 19de en 20ste eeuw

FICHE 3 Wettelijke ongelijkheden tussen vrouwen en mannen, 19de en 20ste eeuw

FICHE 4 Evolutie in de ouderrollen, 19de en 20ste eeuw

FICHE 5 Wetenschap en samenleving, 19de eeuw

FICHE 6 Ongelijke politieke rechten, 19de – 20ste eeuw

FICHE 7 De Eerste Wereldoorlog

FICHE 8 Meisjesspeelgoed, jongensspeelgoed

FICHE 9 Een ander onderwijs voor meisjes en jongens, 19de en 20ste eeuw

FICHE 10 Een aparte beroepsgerichte vorming, 19de en 20ste eeuw

FICHE 11 Gemengd onderwijs, 19de en 20ste eeuw

FICHE 12 De toegang van vrouwen tot intellectuele beroepen, eind 19de en begin 20ste eeuw

FICHE 13 Vrouwenarbeid, 19de en 20ste eeuw

FICHE 14 De crisis van de jaren 1930

FICHE 15 Een sociale beweging: het feminisme, eind 19de en 20ste eeuw

Familiefoto, 1906. Privéverzameling.

Werken met bronnen in de humane wetenschappen

DOCUMENTEN

- Drie documenten van verschillende aard en met een andere herkomst (bijvoorbeeld een officieel stuk, een brochure of folder van een organisatie en een foto of karikatuur)

OPDRACHTEN

- Vanwaar komen deze documenten?
- Wat stellen ze voor? Welke boodschap willen ze uitdragen? Met welk doel kwamen ze tot stand?
- Wie creëerde ze? Waarom is het belangrijk dat te weten? Hoe zou je de informatie die ze geven kunnen aanvullen, bij voorkeur met een ander type bronnenmateriaal?

CONTEXT

- Deze inleidende fiche kan toegepast worden op elk van de 14 volgende en dient om leerlingen het begrip 'historische bron' en de omgang daarmee bij te brengen. Nauwkeurig kijken ('wat zegt deze bron') en een kritische reflectie vormen de basis van wetenschappelijk onderzoek en scherp de geest ook in het dagelijkse leven, bijvoorbeeld in de omgang met de media.
- De humane wetenschappen maken gebruik van heel verscheiden basismateriaal, dat in het historische bedrijf 'bronnen' wordt genoemd. De eerste stap bestaat erin om bruikbare bronnen te identificeren en ze terug te vinden in hun bewaarplaatsen (archief- en documentatiecentra, bibliotheken, musea enz.). Vervolgens wordt de bron ontcijferd: een document juist lezen is niet altijd even gemakkelijk en dat heeft niet alleen te maken met de leesbaarheid van handschriften of met taalproblemen. Zelfs een heldere boodschap kan complex zijn, bijvoorbeeld omdat de opsteller redenen had om aan bepaalde aspecten veel of weinig gewicht toe te kennen of zelfs om elementen te verzwijgen. De bron moet dus worden geïnterpreteerd en in zijn ruimtelijke, chronologische, culturele, sociale, ideologische... context geplaatst. Wie bezig is met geschiedenis heeft steeds verschillende bronnen nodig: door ze met elkaar te confronteren wordt duidelijk waar boodschappen elkaar versterken of net tegenspreken, en vanwaar die eventuele tegenspraak komt.
- De aard en herkomst van bronnen kan erg verschillend zijn: verslagen van vergaderingen, officiële stukken, wetten, gerechtelijke uitspraken, krantenartikels, pamfletten en brochures, toespraken, briefwisseling, religieuze voorschriften, verkiezingspropaganda, affiches, foto's, karikaturen, interviews... Door vast te stellen wie een bepaald document opstelde en met welk doel (informereren, overtuigen, registreren, beïnvloeden...) krijgt de onderzoeker informatie over de betrouwbaarheid van het stuk en over de representativiteit of specificiteit ervan. Zelfs statistieken lenen zich tot een kritische reflectie. Ze lijken neutrale informatie te bieden, maar ze zijn steeds het resultaat van eerdere beslissingen over wat er te meten viel en over de gehanteerde criteria. De statistieken over vrouwenarbeid zijn een goed voorbeeld van de subjectiviteit van cijfermateriaal. Maar zelfs wanneer een bron niet nauwkeurig is, kan hij, mits een kritische aanpak, erg interessante informatie opleveren.

Rolverdeling tussen mannen en vrouwen, 19de en 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 13. De leeftijden van de man, eind 19de – begin 20ste eeuw.
- Document 14. De leeftijden van de vrouw, eind 19de – begin 20ste eeuw.
- Document 2. Burgerlijke staat van de vrouwen ouder dan 18 jaar in Brussel-stad, 1842 en 1910.

OPDRACHTEN

- Welke functies kregen mannen en vrouwen toegewezen, waarin zaten de verschillen en hoe vertaalden die zich in de manier waarop de figuren staan afgebeeld? Geldt dit model ook vandaag nog?
- Analyseer de religieuze scènes in het midden. Welke boodschap gaven ze aan mannen en vrouwen? Hoe verantwoordden deze scènes een aparte rolverdeling voor mannen en vrouwen?
- Welke sociale klasse wordt hier afgebeeld? Geldt dit model ook voor andere sociale klassen?
- Vergelijk het ideaalbeeld dat deze illustraties verspreidden met de tabel 'Burgerlijke staat van de vrouwen ouder dan 18 jaar in Brussel-stad'.

CONTEXT

- In de loop van de 19de eeuw kenden theorieën over de verschillen tussen de seksen een grote verspreiding en beïnvloedden ze in sterke mate de levens van mannen en vrouwen. In de burgerij maakte een gezinsmodel opgang waarin een strikte taakverdeling bestond tussen mannen en vrouwen. Dit model bouwde voort op de kerkelijke doctrine over de complementariteit van man en vrouw. De mannen werden voorgesteld als intelligent, rationeel, sterk en moedig. Ze moesten het gezin leiden, via hun werk de voorspoed van gezin en natie verzekeren, het vaderland beschermen en – in eerste instantie voor de welgestelden – deelnemen aan het politieke leven. Vrouwen waren in de beeldvorming minderwaardig, zwak en gevoelig, en dienden hun levensbestemming te vinden in het huwelijk en het huiselijke leven. Het was hun taak om onder het gezag en de bescherming van hun echtgenoot het huishouden te leiden en voor de kinderen te zorgen.
- Actueel historisch onderzoek schuift verschillende theorieën naar voren om dat toenemend man / vrouw-onderscheid te verklaren. Vanaf het einde van de 18de eeuw zorgde de industriële revolutie voor een scherpere scheiding tussen de huiselijke ruimte en de plaatsen van productie: vaker dan vroeger betekende 'werken' ook het huis voor een min of meer lange periode verlaten. Deze ruimtelijke scheiding werkte een onderscheid in de sekserollen in de hand: mannen zouden voorbestemd zijn voor de publieke en productieve ruimte, vrouwen voor de huiselijke en privésfeer. Ook de hogere status die het kind kreeg in de samenleving, de angst voor denataliteit (het geboortecijfer daalde sinds 1870) en angst voor sociale onrust (de betogingen van 1886) bieden mogelijke verklaringen. De discours over een strikte rolverdeling tussen mannen en vrouwen wonnen aan kracht doorheen de 19de eeuw en kenden hun hoogtepunt in de eerste helft van de 20ste eeuw.
- In de realiteit leidden tal van mensen evenwel een ander leven. In welgestelde milieus besteedden vrouwen hun huishoudelijke en opvoedkundige taken uit aan dienstpersoneel. In de arbeidersklasse waren de vrouwen zelf aan het werk en hadden ze weinig tijd voor het huishouden en de kinderen. Veel vrouwen leefden ook zonder 'bescherming' van een echtgenoot, zoals de tabel over de burgerlijke staat van vrouwen in Brussel aantoont. Het hoge cijfer alleenstaande vrouwen houdt zeker verband met het stedelijke karakter van Brussel, maar het toont toch dat levenswijzen die in tegenspraak waren met het model, verre van een uitzondering vormden.

De wettelijke ongelijkheden tussen vrouwen en mannen, 19de en 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 17. Trouwboekje, 1909.
- Document 6. Pauselijke encyclieken over de hiërarchie tussen mannen en vrouwen, 1880 en 1930.
- Document 40. De gelijkheid man / vrouw in enkele data, 20ste eeuw.

OPDRACHTEN

- Zoek informatie over het Burgerlijk Wetboek. Wat is het, in welke context ontstond het en wanneer kwam het in onze regio's in voege?
- Welke artikels uit het Burgerlijk Wetboek zijn opgenomen in het trouwboekje? Wat zeggen ze over de positie van man en vrouw in het huwelijk? Kunnen jullie gevallen bedenken waarin dit soort bepalingen in het dagelijkse leven problemen opleverde?
- Hoe verhouden deze artikels zich tot de kerkelijke voorschriften?
- Welke evolutie maakte het Burgerlijk Wetboek door? Waarom de aanpassingen?

CONTEXT

- De hele 19de-eeuwse samenleving kreeg vorm volgens het principe van mannelijke dominantie en vrouwelijke onderschikking, met wetgeving, godsdienst en wetenschap als legitimerende krachten.
- Het Napoleontische Burgerlijk Wetboek, dat sinds 1804 van kracht was in onze gewesten, plaatste het gezin onder de vaderlijke macht en verklaarde de gehuwde vrouw rechtsonbekwaam. Artikel 213 stelde 'De man is zijn vrouw bescherming verschuldigd, de vrouw gehoorzaamheid aan haar man'. Volgens artikel 214 was 'de vrouw verplicht bij haar man te wonen en hem overal te volgen waar hij beslist te verblijven; de man is verplicht haar te ontvangen en haar al het nodige te verschaffen voor haar levensonderhoud, volgens zijn vermogen en situatie'. Andere artikels stelden dat gehuwde vrouwen geen contracten mochten ondertekenen, hun eigendom niet zelf konden beheren, toestemming van hun echtgenoot nodig hadden om te werken, hun eigen loon niet in ontvangst konden nemen. De verhoudingen waren manifest ongelijk: het Burgerlijk Wetboek stelde gehuwde vrouwen gelijk aan minderjarigen, kinderen en zwakzinnigen. Ze hadden nauwelijks rechten, ook niet over hun kinderen.
- Voor de Kerk was de hiërarchie tussen de seksen door God gewild. Ze stond dus niet ter discussie en was onveranderlijk. Pauselijke encyclieken uit de 19de en 20ste eeuw benadrukten de superioriteit van de man en de zwakheid van de vrouw. Het christelijke huwelijk gaf gestalte aan deze 'goddelijke orde' en aan de complementariteit tussen man en vrouw.
- In de loop van de 20ste eeuw werd het Burgerlijk Wetboek aangepast aan de veranderende visies op sekse en ouderschap, een proces dat uiteindelijk leidde tot de volledige gelijkheid van vrouwen en mannen voor de wet. Een eerste, zij het kleine, stap werd gezet in 1934. Vanaf 1958 waren man en vrouw gelijken in het huwelijk, maar deze theoretische gelijkschakeling werd pas volledig realiteit in 1974. Voor homokoppels was het wachten tot het begin van de 21ste eeuw vooraleer ze een aantal rechten verwierven die tot dan voorbehouden waren aan heterokoppels.

Evolutie in de ouderrollen, 19de en 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 13. De leeftijden van de man, eind 19de – begin 20ste eeuw.
- Document 24. Karikatuur 'Beschaving anno 1934'.
- Document 34. Brochure 'Zeg eens papa...', 1994.

OPDRACHTEN

- Hoe wordt de relatie tussen een vader en zijn kinderen in deze beelden voorgesteld?
- In de karikatuur 'Beschaving anno 1934' komt méér dan alleen de vader / kind-verhouding aan bod. Wat toont ze nog?
- Welke evolutie is er doorheen de tijd merkbaar in de relatie vader / kind? Wat zegt ze over de positie van moeders en vaders in het gezin?

CONTEXT

- In de loop van de 18de eeuw waren de ouderrollen volop in beweging, een evolutie die werd versterkt door nieuwe visies op de noden van het kind. De Verlichtingsfilosofie achtte kinderen belangrijk voor de toekomst van de natie en vrouwen belangrijk voor het grootbrengen van die kinderen. Vaders beschikten dan wel over alle wettelijke macht, maar hun reële invloed binnen het gezin nam af. Filosofen en artsen richtten hun aandacht op de moeders en werden daarin al snel gevolgd door de nieuwe kinderspecialisten. Dat het vrouwenlichaam biologisch 'gemaakt' is voor het dragen van kinderen, hield in hun ogen in dat de maatschappelijke rol van vrouwen vooral (zelfs alleen) in het moederschap lag. Gedurende meerdere eeuwen waren vaders de bevoorrechte gesprekspartners geweest in opvoedkundige kwesties, maar nu richtten raadgevingen zich steeds vaker tot moeders.
- Doorheen de 19de eeuw was een duidelijke opwaardering van het begrip 'moederliefde' merkbaar. Vaderlijke affectie genoot niet dezelfde waardering: afgaand op de beeldvorming lijkt het wel alsof een vader onmogelijk voor z'n kinderen kon zorgen terwijl de moeder uit werken ging. Een omkering van de rollen liep stevast slecht af.
- Vanaf de jaren 1950 evolueerde het vaderbeeld weer in positieve richting. De taboes rond het tonen van vaderlijke affectie namen af en vaders konden geleidelijk aan net als moeders hun liefde en tederheid voor hun kinderen tonen. Vanaf de jaren 1970 benadrukten specialisten zelfs dat de afwezigheid van vaders voor problemen kon zorgen. Toch duurde het nog een tijd vooraleer de rol van vaders in de opvoeding van jonge kinderen echt naar waarde werd geschat. De theorieën waren dus verre van constant, maar evolueerden mee met de dominante gezinsmodellen. De positieve discours over het ouderschap van holebi's zijn hiervan het meest recente voorbeeld: twee decennia geleden waren ze ondenkbaar.

DOCUMENTEN

- Document 1. Vergelijking tussen een mannelijk en een vrouwelijk skelet, 1829.
- Document 7. Uittreksel uit een artikel van dokter Hyacinthe Kuborn, 1875.
- Document 11. Negentiende-eeuwse metingen van het volume van mannen- en vrouwschedels, 1896.

OPDRACHTEN

- Welke verschillen zie je tussen het mannelijke en vrouwelijke skelet en in de voorstelling ervan?
- Hoe past het citaat van dokter Kuborn in de tijdsgeest? Waaruit kan je afleiden of Hyacinthe Kuborn al dan niet een zekere autoriteit genoot bij zijn vakgenoten en in de samenleving?
- Analyseer de gegevens uit de tabel 'Negentiende-eeuwse metingen van het volume van mannen- en vrouwschedels, 1896'. Waarnaar waren deze wetenschappers op zoek? Lijken hun methodiek en resultaten overtuigend? Bouw een argumentatie op tegen deze 19de-eeuwse visie. Komt dit soort ideeën aan bod in de huidige wetenschap?

CONTEXT

- In de 19de eeuw streefden de positieve wetenschappen naar gesystematiseerde en objectieve kennis van de natuur en haar verschijnselen. Hun eerste stap bestond erin zoveel mogelijk elementen te klassificeren. Een uitgebreide literatuur, voornamelijk geschreven door mannen en voortbouwend op de wetenschap en geneeskunde van de tijd, was gewijd aan de lichaamsbouw en bestudeerde gepassioneerd de fysieke en psychologische verschillen tussen mannen en vrouwen. Eeuwenlang hadden wetenschappers en artsen vooral aandacht gehad voor verschillen in de geslachtsorganen, maar vanaf het einde van de 18de eeuw onderwierpen ze alle onderdelen van het lichaam aan een vergelijkende studie. Er werd koppig gezocht naar de link tussen lichamelijke verschillen tussen de seksen en hun specifieke – zelfs tegengestelde morele en intellectuele capaciteiten. Er kroop veel energie in pogingen om de superioriteit van de man en de minderwaardigheid van de vrouw wetenschappelijk te bewijzen.
- Verschillen in de bouw van het skelet, in het volume van de schedel... vormden mogelijk bewijsmateriaal. In de twee skeletten die de Engelse anatomist John Barclay opnam in z'n studie van het menselijke lichaam, zijn de verschillen in bekkengrootte en schedelomvang tussen man en vrouw niet alleen groter dan in werkelijkheid, maar is ook de omgeving waarin de skeletten zijn geplaatst betekenisvol. Bij de vrouw horen de natuur en een struisvogel, bij de man het edele paard en een landhuis, teken van beschaving. Studies van het menselijke lichaam beoogden overigens niet alleen om een hiërarchisch onderscheid tussen de seksen te onderbouwen, ze besteedden ook veel aandacht aan de zogezegde superioriteit van het 'blanke ras' ten opzichte van de 'gekleurde rassen'.
- Het man/vrouw verschil fascineert de wetenschap nog steeds. Sommige wetenschappers denken bij mannen en vrouwen verschillende competenties te vinden en wijzen die toe aan de invloed van hormonen op de ontwikkeling van de hersenen. Anderen zijn bezig met 'evolutionaire psychologie' en zeggen – vereenvoudigd gesteld – dat prehistorische mannen en vrouwen verschillende talenten ontwikkelden die nog steeds genetisch worden overgedragen.

DOCUMENTEN

- Document 10. Uittreksels uit een parlementair debat over het vrouwenstemrecht, 1895.
- Document 18. Affiche van Engelse suffragettes, ca. 1912.
- Document 39. Politieke rechten in België in enkele data, 19de – 20ste eeuw.
- Dossier 'Vrouwenstemrecht in België: een beknopte geschiedenis' op de website van het AVG-Carhif: http://www.avg-carhif.be/cms/dossier_fpol_nl.php

OPDRACHTEN

- **Waarom waren vrouwen uitgesloten van het politieke leven? Welke argumenten werden aangehaald voor en tegen het vrouwenstemrecht? Wat waren de gevolgen van de uitsluiting van vrouwen uit de politiek?**
- **Wanneer verwierven vrouwen in België dezelfde politieke rechten als mannen?**
- **Zoek informatie over de aanwezigheid van vrouwen in de politiek vandaag. Hebben ze hun achterstand volledig weggewerkt?**

CONTEXT

- Gedurende meer dan een eeuw was de Belgische politiek uitsluitend in mannelijke handen. In 1830 hadden alleen mannen die een zeker fortuin bezaten stemrecht en de mogelijkheid zich verkiesbaar te stellen (cijnskiesrecht). Vanaf het einde van de 19de eeuw kregen andere sociale groepen toegang tot de politiek: in 1893 bevoordeelde het algemeen meervoudig mannenstemrecht nog de rijkere en hoogopgeleiden, in 1919 kwam er algemeen enkelvoudig mannenstemrecht. De uitsluiting van vrouwen stond los van hun bezit of opleiding, en was louter gebaseerd op hun sekse. Vrouwen hadden dus niet de mogelijkheid om rechtstreeks verandering te brengen in de ongelijke wetgeving die hen trof, maar moesten vertrouwen op enkele feministische mannen in het Parlement (onder wie de socialist Hector Denis).
- Onder invloed van de strijd die feministen in andere landen voerden, zette de jonge Belgische beweging eind 19de eeuw het vrouwenstemrecht op de agenda. In 1920 kregen vrouwen stemrecht voor de gemeenteraadsverkiezingen en werden ze verkiesbaar op alle niveaus. Het duurde tot 1948 vóórdaer ze stemrecht kregen op provinciaal en nationaal niveau. België was één van de laatste landen in Europa om vrouwen gelijke politieke rechten toe te kennen. Partijen zagen het vrouwenstemrecht immers niet alleen als een principiële kwestie, er speelden ook electorale belangen. De katholieke partij telde nogal wat tegenstanders van vrouwenstemrecht, onder wie Charles Woeste, voorman van de conservatieve vleugel. Toch eiste de partij het vrouwenstemrecht aan het begin van de 20ste eeuw op: de verwachting was immers dat vrouwen behoudsgezind en dus katholiek zouden stemmen en zo het machtsverlies konden compenseren dat de katholieken vreesden te zullen lijden bij de invoering van enkelvoudig stemrecht. Om dezelfde reden hielden liberalen en socialisten, nochtans principiële voorstanders, het vrouwenstemrecht lange tijd tegen.
- Vrouwen hadden vanaf 1948 dan wel gelijke rechten, maar raakten slechts moeizaam verkozen. Er waren wettelijke maatregelen nodig om hun aandeel in het Parlement op te krikken. Anno 2009 zijn vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd op alle politieke niveaus in het land.

DOCUMENTEN

- Document 19. Mannen en vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog.
- Document 20. Gemengde kleuterschool, ca. 1920.

OPDRACHTEN

- Hoe beïnvloedde de oorlog de rol van mannen en vrouwen bij de burgerbevolking volgens deze karikatuur? Welke boodschap geeft de karikatuur daarover?
- Hoe contrasteert deze foto van een gemengde kleuterschool onmiddellijk na de oorlog met het voorgaande document? Welke symboliek is erin terug te vinden?

CONTEXT

- Over de Eerste Wereldoorlog wordt vaak gezegd dat hij de maatschappelijke positie van vrouwen veranderde: vrouwen zouden hebben kunnen proeven van nieuwe beroepen, beroepen die openvielen door de massale mobilisering van mannen naar het front. Dat klopt inderdaad voor de meeste oorlogvoerende landen – het percentage van de inzetbare mannelijke bevolking dat deel uitmaakte van het leger liep in Groot-Brittannië op tot 54%, in Frankrijk tot 85% en in Duitsland tot 86%. Omwille van de neutraliteit die het land was opgelegd, werden in België niet meer dan 20% van de inzetbare mannen onder de wapens geroepen. Het stilvallen van de handel en het ontmantelen van grote delen van de industrie leidden bovendien tot massale werkloosheid – schattingen spreken van 54% van de industriële beroepsbevolking. Als er al sprake was van rolomkering, dan trof die de mannen. Eerder dan dat vrouwen een nieuw terrein verkenden, werd mannen immers hun vertrouwde publieke terrein ontnomen: bedrijven sloten, de handel stokte, het politieke leven viel stil. Er heerste voedselschaarste en grote delen van de bevolking werden afhankelijk van de steun van het Nationaal Hulp- en Voedingscomité; mannen stonden mee in de rij aan de winkels en soepkeukens. Voor zover er werk en scholing konden worden aangeboden, verliep dit langs zeer traditionele lijnen. Mannen kregen voorrang inzake opleiding en werk, aan vrouwen werd gevraagd zich toe te leggen op liefdadigheid, ze kregen cursussen oorlogshuishoudkunde en thuiswerk in de kleding- en de kantnijverheid.
- Aan het front vochten de mannen en verpleegden de vrouwen. Eens de vrede hersteld, plooiden de samenleving zich terug op de oude vertrouwde modellen. Het mythische beeld dat van de oorlog werd overgeleverd, was dat van de strijdende man en de zorgende vrouw. Een hele generatie kinderen kreeg dat van in de kleuterklas mee.

DOCUMENTEN

- Document 32. Affiche over jongens- en meisjesspeelgoed, jaren 1970.
- Een actuele speelgoedcatalogus (mee te brengen door de leerlingen).

OPDRACHTEN

- Welke boodschap geeft deze affiche? Kan je, afgaand op de datum, afleiden in welke context hij werd verspreid?
- Wat denk je zelf: is er apart speelgoed nodig voor jongens en voor meisjes of net niet? Waarom? Meen je dat speelgoed een rol heeft gespeeld in je persoonlijke ontwikkeling?
- Wanneer je een actuele speelgoedcatalogus bekijkt, krijg je dan de indruk dat meisjes en jongens aangemoedigd worden om met hetzelfde speelgoed te spelen? Waarom wel/niet?

CONTEXT

- Met het oog op hun toekomst kregen jongens en meisjes van jongsaf aan een specifieke opvoeding. Meisjes hoorden kalm, gehoorzaam, lief, schattig en koket te zijn, mooi gekleed te gaan en te helpen in het huishouden. Bij jongens pasten levendigheid, lawaai en agressiviteit, zelfs geweld werd getolereerd. Dat kleine meisjes huilden was normaal, maar jongens moesten zich moedig tonen, hun angst verbijten en mochten niet te gevoelig zijn. Het speelgoed dat in de 19de eeuw doordrong in welgestelde milieus, spoorde kinderen aan om de wereld van de volwassenen te imiteren en speelde zo een rol in hun socialisering tot man en vrouw. Jongens kregen constructiespeelgoed, auto's, houten paarden, trommels, zwaarden en speelgoed dat aanzette tot bewegen. Voor meisjes waren er poppen, keukentjes, huishoudelijke toestellen in miniatuurformaat... Ook de kinderboeken verspreidden, min of meer nadrukkelijk, seksespecifiek gedrag en traditionele rolpatronen.
- Speelgoed mag dan willen voorbereiden op de volwassenheid, die intentie werkt alleen wanneer kinderen het ook 'juist' in hun spel en fantasie integreren. Meisjes blijken gemakkelijk 'jongensspeelgoed' over te nemen, maar het omgekeerde werd en wordt als minder positief ervaren. Weinig jongetjes durven ervoor uitkomen dat ze met poppen willen spelen. En als ze het proberen, dan worden ze snel in de richting van meer 'mannelijk' speelgoed geduwd.

Een ander onderwijs voor meisjes en jongens 19de – 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 5. Karikatuur op het meisjesonderwijs, midden 19de eeuw.
- Document 4. Studierichtingen aan het Gentse atheneum, 1848.
- Document 22. Uittreksel uit een essai van Louise De Craene-Van Duuren, 1932.
- Document 38. De toegang tot het onderwijs in enkele data, 19de – 20ste eeuw.

OPDRACHTEN

- Vergelijk de karikatuur op het meisjesonderwijs met het studieprogramma van het jongensatheneum in Gent. Welke verschillen zie je? Om welke sociale klasse gaat het hier?
- Gebruik de tijdslijn om de het jongens- en meisjesonderwijs te vergelijken. Welke verschillen vind je, doorheen de tijd, in het onderwijsaanbod? Hoe past jullie school hierin (oprichting, studierichtingen, rekrutering...)?
- Waarom meende Louise De Craene-Van Duuren dat een apart onderwijs voor meisjes steeds in hun nadeel zou zijn? Dacht ze eerder typisch of atypisch voor haar tijd?
- Op welke punten is het huidige onderwijs volgens jullie gelijk voor jongens en meisjes en op welke punten verschillend?

CONTEXT

- In de 19de eeuw toonde de staat weinig interesse in het meisjesonderwijs: het bleef langer dan dat van jongens het domein van het privé-initiatief, dat voornamelijk bestond uit religieuze congregaties. Jongens hadden een rol te spelen op het publieke forum, als arbeider en burger, dus voor hen bestond er van meet af aan een rijk geschakeerd onderwijsaanbod waarin al snel ook de overheid een inbreng had. Voor meisjes, met hun toekomst in het gezin, was het aanbod veel schraler en er vooral op gericht hen huishoudelijke kennis te door te geven. Ook de overtuiging dat meisjes minder intelligent waren dan jongens (zoals wetenschap en religie stelden) speelde een rol in de tweedeling tussen meisjes- en jongensonderwijs.
- Het onderwijs was er dus lang één met twee snelheden, zoals de tijdslijn illustreert. Voor jongens was het aanbod ruimer, lag de lat vaak hoger en was onderwijs een middel tot sociale promotie. Voor meisjes uit de burgerij bood het onderwijs vaak niet meer dan wat oppervlakkige kennis, een mondain laagje vernis. Meisjes uit de volksklassen genoten minder lager onderwijs dan jongens omdat ze relatief sneller de arbeidsmarkt betraden (leerplicht kwam er pas in 1914).
- De mogelijkheden om kennis te verwerven waren dus erg verschillend voor de twee seksen en dat speelde tijdens de hele 19de eeuw in het nadeel van meisjes. Ze kregen minder kennis mee en werden intellectueel minder uitgedaagd, waardoor het vooroordeel over hun intellectuele minderwaardigheid werd bevestigd. Die situatie werd heftig aangeklaagd door feministen, zeker naar het einde van de 19de eeuw toe. Nog in de jaren 1930 klaagde feministe Louise De Craene-Van Duuren het sterke onderscheid in de opleiding van meisjes en jongens aan.
- Vandaag zijn jongens en meisjes allebei tot 18 jaar onderworpen aan de leerplicht, ze hebben toegang tot alle studierichtingen (sinds 1978) en kunnen dus kiezen op basis van hun voorkeur en aanleg. Het onderwijs is er niet meer op gericht om vaststaande sociale rollen op te leggen. Vooroordelen zijn evenwel hardnekkig en de studiekeuze van jongens en meisjes blijft erg stereotiep.

Een aparte beroepsgerichte vorming, 19de en 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 15. Opleiden tot mannen- en vrouwenberoepen, begin 20ste eeuw.
- Document 29. Technische richtingen voor jongens, jaren 1950.
- Document 30. Beroepsonderwijs voor meisjes, 1954.

OPDRACHTEN

- Wat denk je van de studierichtingen op deze affiches? **Boden ze gelijke kansen op de arbeidsmarkt?**
- Zijn er nog parallellen te trekken tussen de studiekeuze van jongens en meisjes vandaag en die in de jaren 1950 of niet? **Zijn er veel meisjes in mechanica en jongens in kinderverzorging?**
- Heb je ideeën over hoe de beroepskeuze **gelijker** zou kunnen worden voor mannen en vrouwen?

CONTEXT

- De beroepsgerichte vorming was en is, net als de arbeidsmarkt, sterk ‘gegenderd’: de man/vrouw-ongelijkheden waren en zijn er sterk aanwezig. Voor jongens kwam er reeds in 1833 nijverheids- onderwijs tot stand dat opleidde tot typische ‘mannenberoepen’ en erop gericht was intelligente arbeiders en bekwame opzichters te vormen, die mee waren met de technologische innovaties van hun tijd. Het technische en beroepsgerichte onderwijs voor meisjes daarentegen verkeerde in ambachtelijke sferen en leidde vooral op tot beroepen in de kleding en decoratie (naaien, kantwerk, lingerie, borduren) of had een ‘huiselijk’ perspectief (huishouden, zorg). Voor meisjes nam het beroepsgerichte onderwijs ook vaker dan voor jongens de vorm aan van ‘werkscholen’ (kantscholen bijvoorbeeld), waarin de leerlingen een economisch rendement moesten halen. Handels-richtingen (secretariaat, dactylografie) kenden pas na de Eerste Wereldoorlog succes bij meisjes, toen het kantoorwerk zich ontwikkelde.
- De verschillende beroepsgerichte vorming van jongens en meisjes had rechtstreekse gevolgen op de arbeidsmarkt, waar ‘vrouwenberoepen’ systematisch minder prestige genoten en minder goed betaald werden dan ‘mannenberoepen’.
- Meisjes en jongens kregen in 1978 toegang tot alle onderwijsrichtingen. De facto blijft hun studiekeuze evenwel sterk beïnvloed door oude stereotypes.

DOCUMENTEN

- Document 37. Evolutie van het percentage gemengde lagere scholen, 1846–1971.
- Document 3. Richtlijnen van de kerkelijke overheid betreffende gemengd onderwijs, 1846.
- Document 20. Gemengde kleuterschool, ca. 1920.
- Document 28. Getuigenissen over gemengd onderwijs in 1939.
- Document 38. De toegang tot het onderwijs in enkele data, 19de–20ste eeuw.

OPDRACHTEN

- Analyseer de grafiek. Hoe kan je de variaties in het percentage gemengde scholen verklaren?
- Wat was de mening over gemengd onderwijs in de 19de eeuw?
- Waarom werd het belangrijk gevonden om jongens en meisjes te scheiden? Had die scheiding invloed op hun opleiding?
- Wanneer werd gemengd onderwijs ingevoerd? Zie je een verband met maatschappelijke evoluties? Vind je gemengd onderwijs een vooruitgang? Dragen gemengde scholen volgens jou bij tot gelijk onderwijs voor meisjes en jongens?

CONTEXT

- Omwille van morele redenen had gemengd onderwijs lange tijd een slechte reputatie en was het slechts aanvaard voor de allerkleinsten, in de kleuterscholen. Vooral tijdens de adolescentie was waakzaamheid geboden: jongens en meisjes samenzetten op het moment dat ze zich bewust werden van hun seksualiteit kon hen immers slechts op verkeerde ideeën brengen. In het ideale geval waren ook de lagere scholen seksegescheiden, maar de facto bestonden er heel wat gemengde scholen, zeker op het platteland en in kleine gehuchten. De wet op het lager onderwijs van 1842 had de lokale overheden dan wel belast met het inrichten van lager onderwijs, maar voorzag niet in de middelen om overall twee scholen op te richten. Vanaf 1846 verspreidden de Belgische bisschoppen duidelijke richtlijnen over het scheiden van jongens en meisjes. In het katholieke onderwijs werd er sterk geïnvesteerd in aparte scholen, zodat er daar meer ‘resultaat’ werd geboekt dan in het officiële net.
- Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werden gescheiden onderwijsinstellingen voor jongens en meisjes als een prioriteit beschouwd, zoals blijkt uit de evolutie van het aantal aparte jongens- en meisjesscholen. Gemengde scholen bleven vooral bestaan in kleine landelijke gemeenten, waar er slechts weinig schoolgaande kinderen waren. Begin 20ste eeuw maakten enkele zeldzame onderwijsvernieuwers, onder wie Isabelle Gatti de Gamond en Ovide Decroly, co-educatie tot een volwaardig pedagogisch project. Verder dan wat experimenten kwam het evenwel niet.
- Gemengd onderwijs won terrein na 1945, als gevolg van de maatschappelijke veranderingen en de democratisering van het onderwijs. In het officiële net boekte gemengd onderwijs spontaan terreinwinst, aan katholieke zijde bleef de gehechtheid aan gescheiden onderwijs groot. Per 1 september 1970 waren alle officiële scholen gemengd. Het Europese niveau, dat in gescheiden onderwijs een vorm van discriminatie en zelfs van ‘apartheid’ zag, stuurde deze beslissing in belangrijke mate. De loutere aanwezigheid van jongens en meisjes in dezelfde klas volstond evenwel niet om alle stereotiepe denkwijzen te bannen. In schoolhandboeken bijvoorbeeld, bleven ze nog lang aanwezig.

De toegang van vrouwen tot intellectuele beroepen, eind 19de – begin 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 8. Karikatuur op de 'affaire Popelin', 1888.
- Document 9. Een vrouw kan geen advocaat worden, 1888–1889.
- Document 35. Aandeel vrouwelijke advocaten en juridische adviseurs, 2006.

OPDRACHTEN

- Welke argumenten werden aangehaald om te rechtvaardigen dat Marie Popelin zich niet aan de balie mocht inschrijven?
- Bekijk de argumenten die het arrest vermeldt en toon aan dat het Hof van Beroep de dominante m/v-ideeën van het eind van de 19de eeuw herhaalde.
- Confronteer het vonnis van het Hof van Beroep met het percentage vrouwen bij de advocaten en juridische adviseurs anno 2006. Wat is er van de de argumenten geworden geworden die werden aangehaald om Marie Popelin uit de balie te weren?

CONTEXT

- Quasi zodra de eerste universiteiten in de jaren 1880 hun deuren openden voor vrouwen, werd de toegang van vrouwen tot de vrije beroepen (arts, advocaat, notaris...) een belangrijk actiepoint voor de jonge feministische beweging. Die intellectuele beroepen waren immers mannenbastions: in 1888 zag Marie Popelin, een gediplomeerd juriste, haar inschrijving aan de balie van advocaten geweigerd. De argumenten van het Hof verwezen steeds weer naar de 'natuur' van de vrouw. In alle Europese landen was dezelfde weerstand merkbaar: het wemelde van de karikaturen die spotten met de would-be advocates.
- De beroepen van arts en apotheker waren gemakkelijker te nemen hordes. Ze sloten zagezegd aan bij de kwaliteiten die vrouwen ook in hun gezin inzetten (verzorgen, assisteren), terwijl de advocaat zich per definitie op het publieke forum bewoog, publiek het woord diende te voeren en met schokkende en of delicten zaken in aanraking kwam.
- De affaire Popelin kreeg niet alleen veel media-aandacht, in België en het buitenland, ze betekende ook het begin van een georganiseerde feministische beweging in België. Het was immers op initiatief van Marie Popelin en haar advocaat Louis Frank dat in 1892 de Belgische Bond voor de Rechten van de Vrouw het licht zag. De socialistische voorman Emile Vandervelde (1866–1938) sloot er ook bij aan en hij liet op 7 november 1922 de wet stemmen die vrouwen het recht gaf om het beroep van advocate uit te oefenen. De magistratuur en het notariaat bleven evenwel gesloten tot respectievelijk 1948 (wet van 21 februari) en 1950 (wet van 1 maart). Anno 2006 maken vrouwen de helft uit van de advocaten en juridische adviseurs in België.

DOCUMENTEN

- Document 36. Evolutie in de activiteitsgraad van vrouwen, 1846–2005.
- Document 23. Vrouwenarbeid beperken, 1931–1934.
- Document 12. Vrouwen planten gewassen aan, eind 19de eeuw
- Document 16. Draagsters van glascilinders, begin 20ste eeuw.
- Document 26. Verpleegster, interbellum.
- Document 27. Kantoorarbeid, interbellum.
- Document 33. De eerste Belgische lijnpilote, 1977.

OPDRACHTEN

- Er wordt vaak beweerd dat vrouwenarbeid relatief nieuw is en dat vrouwen vroeger meestal thuis bleven. Wat zegt de grafiek hierover? Hoe zijn de lage cijfers uit het interbellum te verklaren? Wat werd er beschouwd als ‘echte’ arbeid? Waarom zou je kunnen twijfelen aan de betrouwbaarheid van statistieken over vrouwenarbeid?
- Van vrouwen werd gezegd dat ze ‘lichte’ beroepen uitoefenden. Bevestigen de foto's deze stelling?
- Hoe zag het beroepsleven van je grootouders en overgrootouders eruit?
- Leg de foto's in chronologische volgorde. Welke evolutie kan je vaststellen in de beroepen die vrouwen opnemen? Welke taakverdeling zie je tussen mannen en vrouwen?

CONTEXT

- Vrouwen hebben altijd gewerkt, maar hun arbeid beantwoordde vaak niet aan de definitie van regelmatige, voltijdse, productieve loonarbeid buitenshuis die opgang maakte in de 19de-eeuwse beroepstellingen. De ‘reproductieve’ arbeid van vrouwen (het huishoudelijke werk, het opvoeden van kinderen) werd nooit aanzien als ‘echt’ werk, en hetzelfde gold tot op zekere hoogte voor hun ‘productieve’ arbeid, die als anders dan die van mannen werd beschouwd. Vrouwenarbeid leidde niet steeds tot een apart loon (de vrouw die ‘meehielp’ in de winkel van haar man), was minder continu dan die van mannen (vaak werkten vrouwen op het ritme van hun moederschap, arbeidsters verlieten de fabriek wanneer de oudste kinderen gingen werken), en werd soms helemaal niet geregistreerd (in de landbouw werd de boerin als een eenvoudige hulpkracht gezien). Vrouwen werkten bovendien vaak thuis, waar hun arbeid aan de blikken van de enquêteurs ontsnapte, ook wanneer het om georganiseerd werk ging (in de huisnijverheid bijvoorbeeld). Vaak was de grens met huishoudelijk werk flou (kleren maken voor de gezinsleden...). Om al die redenen ontsnapte een deel van de vrouwenarbeid aan de registratiedrift die de overheid vanaf 1846 tentoonspreidde. In periodes als het interbellum, waarin vrouwenarbeid bijna als een anomalie werd beschouwd, was het risico op onderschatting des te groter. Officiële statistieken over vrouwenarbeid zijn daardoor weinig betrouwbaar (en dit geldt zowel voor de 19de eeuw als voor een flink deel van de 20ste). Toch zijn ze interessant: het beeld dat ze van de realiteit geven mag dan vervormd zijn, ze geven informatie over de dominante ideeën over arbeid. Wat ze in elk geval met zekerheid aantonen, is dat de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt verre van een nieuw gegeven is.
- Vrouwen hebben steeds in zeer verscheiden sectoren gewerkt (de landbouw, handel, industrie, huisnijverheid, als bediende), in beroepen die niet zelden fysiek zwaar waren. Tijdens het interbellum nam hun opleidingsniveau toe en breidde het studieaanbod voor meisjes uit. Vrouwen kregen toegang tot hoger gekwalificeerde beroepen: als bediende, in de sociale sector, in de zorg en in het onderwijs. Geleidelijk aan kregen ze toegang tot alle beroepen.

DOCUMENTEN

- Document 24. Karikatuur 'Beschaving anno 1934'.
- Document 21. Karikatuur 'Het ideaal van sommige echtgenoten: de vrouw thuis', 1931.
- Document 23. Vrouwenarbeid beperken, 1931–1934.
- Document 25. Protestmeeting van Belgische vrouwen, 1934.
- Document 39. Politieke rechten in België in enkele data, 19de – 20ste eeuw.

OPDRACHTEN

- Welke gevolgen had de economische crisis van de jaren 1930 voor arbeiders en arbeidsters?
- Evalueer de impact van de regeringsmaatregelen. Wie werd er precies door getroffen en wie niet? Hoe beïnvloedden de maatregelen het gezinsinkomen?
- Welke mannen- en vrouwenrollen werden door de regeringsmaatregelen van 1931–1934 ondersteund?
- Hoe reageerden vrouwen op de regeringsmaatregelen van 1931–1934? Welke manoeuvreerruimte hadden ze op politiek niveau (gebruik het document over de evolutie van politieke rechten in België)?

CONTEXT

- De decennia tussen de twee wereldoorlogen waren een periode van ambiguïteit. Het kostwinnersmodel werd sterk gepromoot, maar arbeidersgezinnen konden met één inkomen niet rondkomen en veel vrouwen bleven dus aan het werk in de industrie en in andere sectoren. Vrouwen uit de middenklasse, die vaak een goede opleiding hadden genoten, vergrootten zelfs hun arbeidsparticipatie en werkten in nieuwe beroepen (onderwijs, sociale sector, kantoorwerk). Het werk van vrouwen, en vooral dat van gehuwde vrouwen, stond evenwel meer dan ooit tevoren ter discussie.
- De crisis van de jaren 1930 leidde tot een grote werkloosheid, die de roep versterkte naar het invoeren van het kostwinnersmodel. Om werk te geven aan mannen en de mannenwerkloosheid te verlagen, nam de overheid een aantal maatregelen die het werk van vrouwen moesten beperken. Ook werknemers van buitenlandse origine werden getroffen door beperkende maatregelen.
- Vrouwenorganisaties en een deel van de vakbeweging reageerden heftig tegen de maatregelen, maar aangezien vrouwen weinig politieke rechten hadden, waren hun actiemogelijkheden beperkt. De maatregelen werden ingetrokken in 1935, toen de crisis zich minder liet voelen...

Een sociale beweging: het feminisme, eind 19de en 20ste eeuw

DOCUMENTEN

- Document 18. Affiche van Engelse suffragettes, ca. 1912.
- Document 21. Karikatuur 'Het ideaal van sommige echtgenoten : de vrouw thuis', 1931.
- Document 22. Uittreksel uit een essai van Louise De Craene-Van Duuren, 1932.
- Document 31. De staking bij de nationale wapenfabriek FN Herstal, 1966.
- Document 32. Affiche over jongens- en meisjes-speelgoed, jaren 1970.

OPDRACHTEN

- Zoek uit wie deze documenten verspreidde en uit welke periode ze dateren.
- Welke ongelijkheden tussen mannen en vrouwen kaarten deze documenten aan? Welke argumenten halen ze aan tegen deze discriminaties?
- Zijn alle ongelijkheden inmiddels verdwenen? Onderbouw je antwoord met enkele voorbeelden uit je eigen ervaring.

CONTEXT

- Aan het einde van de 19de eeuw werden man/vrouw-rollen meer en meer gecontesteerd. Niet alle vrouwen schikten zich immers in de levensbestemming die ze kregen opgelegd. Een aantal onder hen streefden naar meer gelijkheid en richtten organisaties op die daarvoor ijverden. Ook in België kwamen toen de eerste feministische organisaties tot stand. Ze eisten een hervorming van het Burgerlijk Wetboek, recht op arbeid, een kwaliteitsvol meisjesonderwijs en, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, het vrouwenstemrecht.
- De contestatiebeweging won veld tijdens het interbellum. Vrouwen eisten massaal het recht op arbeid en vroegen een meer gelijke verdeling van de huishoudelijk taken. Vooral na de Tweede Wereldoorlog bleek de maatschappij grondig te veranderen en het gezin evolueerde mee. De jaren 1960 luidden het einde in van het 'traditionele' gezin en van de hiërarchie binnen het koppel.
- In 1966 gingen de arbeidsters van de nationale wapenfabriek FN in Herstal in staking voor 'gelijk loon voor gelijk werk'. Hun staking legde de vinger op de wonde van de grote loonongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Vrouwen verwoordden hun frustraties nog krachtiger tijdens de jaren 1970. Het gezin bleek een plaats van vervreemding te zijn voor veel vrouwen en feministen eisten voor vrouwen het recht op zelfbeschikking over hun eigen lichaam (geboortepanning) en de gelijkheid van vrouwen en mannen op alle terreinen: in het gezin, in het onderwijs, op de arbeidsmarkt, in de politiek...
- Ondanks het succes van een aantal acties, verdwenen niet alle ongelijkheden van het toneel: verschillen in de opvoeding van jongens en meisjes, verschillen in beroepskeuze (een 'echte vrouw' werkt niet in de bouw en een 'echte man' niet in de kinderopvang), leidinggevende functies die nog steeds merendeels door mannen worden uitgeoefend, de loonkloof tussen mannen en vrouwen, het grote overwicht aan vrouwen in deeltijds werk (met lonen die niet leefbaar zijn voor alleenstaanden), de ongelijke verdeling van arbeid en zorg in veel gezinnen... Alle vooruitgang ten spijt blijven de pijnpunten talrijk.

Documenten

OVERZICHT DOCUMENTEN

- DOCUMENT 1** Vergelijking tussen een mannelijk en een vrouwelijk skelet, 1829
-
- DOCUMENT 2** Burgerlijke staat van de vrouwen ouder dan 18 jaar in Brussel-stad, 1842 en 1910
-
- DOCUMENT 3** Richtlijnen van de kerkelijke overheid betreffende gemengd onderwijs, 1846
-
- DOCUMENT 4** Studierichtingen aan het Gentse atheneum, 1848
-
- DOCUMENT 5** Karikatuur op het meisjesonderwijs, midden 19de eeuw
-
- DOCUMENT 6** Pauselijke encyclieken over de hiërarchie tussen mannen en vrouwen, 1880 en 1930
-
- DOCUMENT 7** Uittreksel uit een artikel van dokter Hyacinthe Kuborn, 1875
-
- DOCUMENT 8** Karikatuur op de 'affaire Popelin', 1888
-
- DOCUMENT 9** Een vrouw kan geen advocaat worden, 1889
-
- DOCUMENT 10** Uittreksels uit een parlementair debat over het vrouwenstemrecht, 1895
-
- DOCUMENT 11** Negentiende-eeuwse meting van het schedelvolumen (in cm³), 1896
-
- DOCUMENT 12** Vrouwen planten gewassen aan, eind 19de eeuw
-
- DOCUMENT 13** De leeftijden van de man, eind 19de – begin 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 14** De leeftijden van de vrouw, eind 19de – begin 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 15** Opleiden tot mannen- en vrouwenberoepen, begin 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 16** Draagsters van glascilinders, begin 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 17** Trouwboekje, 1909
-
- DOCUMENT 18** Affiche van Engelse suffragettes, ca. 1912
-
- DOCUMENT 19** Mannen en vrouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog
-
- DOCUMENT 20** Gemengde kleuterschool, ca. 1920
-

- DOCUMENT 21** Karikatuur 'Het ideaal van sommige echtgenoten: de vrouwen thuis', 1931
-
- DOCUMENT 22** Uittreksel uit een essai van Louise De Craene-Van Duuren, 1932
-
- DOCUMENT 23** Vrouwenarbeid beperken, 1931–1934
-
- DOCUMENT 24** Karikatuur 'Beschaving anno 1934'
-
- DOCUMENT 25** Protestmeeting van Belgische vrouwen, 1934
-
- DOCUMENT 26** Verpleegster, interbellum
-
- DOCUMENT 27** Kantoorarbeid, interbellum
-
- DOCUMENT 28** Getuigenissen over gemengd onderwijs in 1939
-
- DOCUMENT 29** Technische richtingen voor jongens, jaren 1950
-
- DOCUMENT 30** Beroepsonderwijs voor meisjes, 1954
-
- DOCUMENT 31** De staking bij de nationale wapenfabriek FN in Herstal, 1966
-
- DOCUMENT 32** Affiche over jongensen meisjesspeelgoed, jaren 1970
-
- DOCUMENT 33** De eerste Belgische lijnpilote, 1977
-
- DOCUMENT 34** Brochure 'Zeg eens papa...', 1994
-
- DOCUMENT 35** Aandeel vrouwelijke advocaten en juridische adviseurs, 2006
-
- DOCUMENT 36** Evolutie in de activiteitsgraad van vrouwen, 1846–2005
-
- DOCUMENT 37** Evolutie van het percentage gemengde lagere scholen (1846–1971)
-
- DOCUMENT 38** De toegang tot het onderwijs in enkele data, 19de en 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 39** Politieke rechten in België in enkele data, 19de en 20ste eeuw
-
- DOCUMENT 40** De gelijkheid man/vrouw in enkele data, 20ste eeuw
-

Vergelijking tussen een mannelijk en een vrouwelijk skelet, 1829

John Barclay, *The Anatomy of the Bones of the Human Body*, Edinburgh, 1829.
Barclay (1758–1826) was een Schotse anatomist die veel aanzien genoot.

Burgerlijke staat van vrouwen ouder dan 18 in Brussel-stad, 1842 en 1910

Burgerlijke staat van vrouwen ouder dan 18 in Brussel-stad in 1842

Leeftijd	Ongehuwd	%	Weduwe / Gescheiden	%	Gehuwd	%	Totaal	%
18-65	18.171	47.2	3.355	8.7	16.972	44.1	38.498	100
+65	786	21.2	2.175	58.7	742	20.1	3.703	100
Totaal	18.957	45.0	5.530	13.0	17.714	42.0	42.201	100

Bron: *Bulletin de la Commission centrale de statistique, 1843, t.I.*

Burgerlijke staat van vrouwen ouder dan 18 in Brussel-stad in 1910

Leeftijd	Ongehuwd	%	Weduwe / Gescheiden	%	Gehuwd	%	Totaal	%
18-65	27.257	41.1	6.680	10.1	32.440	48.8	66.377	100
+65	1.129	16.4	4.258	62.0	14.81	21.6	6.868	100
Total	28.386	38.8	10.938	15.0	33.921	46.2	73.245	100

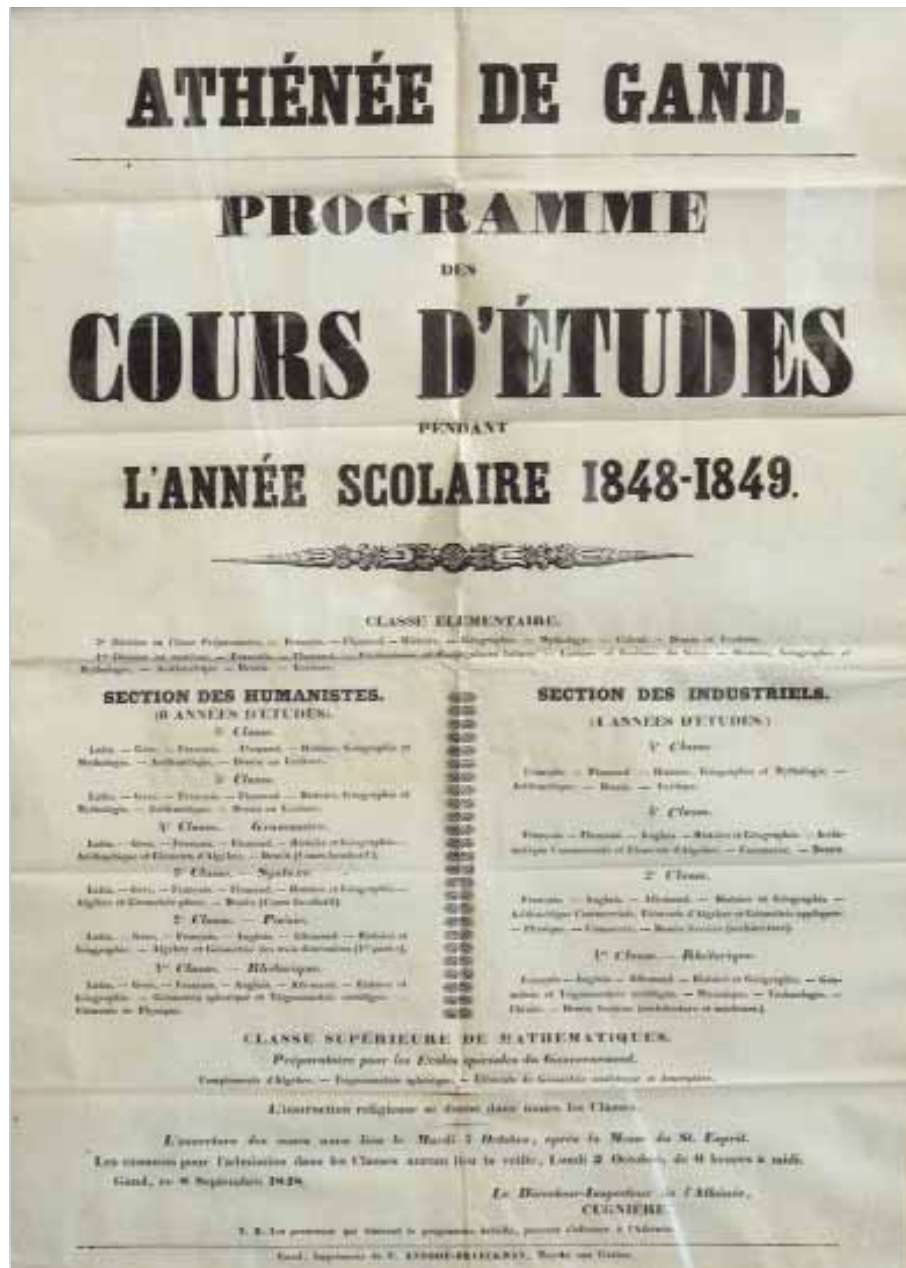
Bron: *Ville de Bruxelles. Recensement de 1910, Bruxelles, 1912.*

Richtlijnen van de kerkelijke overheid betreffende gemengd onderwijs, 1846

‘Indien een volledige scheiding niet tot de mogelijkheden behoort, dan zal de inrichting van de school zo zijn dat jongens en meisjes voldoende gescheiden zijn en elkaar niet recht aankijken’.

Aanbevelingen van de Belgische bisschoppen (1846) overgenomen in het *Rapport triennal de l'enseignement primaire*, 1855-1857, p. CXXI.

Studierichtingen aan het Gentse atheneum, 1848

Affiche met de studierichtingen die het Gentse jongensatheneum aanbod tijdens het schooljaar 1848–1849. School van Toen, Gent.

Karikatuur op het meisjesonderwijs, midden 19de eeuw

Karikatuur verschenen in *Le Charivari*, z.d. [midden 19de eeuw].

“De ‘orde der liefde’

Is eenmaal de huiselijke gemeenschap door deze liefdesband stevig gevestigd, dan moet als noodzakelijk gevolg in haar opbloeien wat Augustinus de orde der liefde noemt. Deze orde omvat van de ene kant de gezagspositie van de man boven de vrouw en de kinderen, en van de andere kant de bereidwillige, niet afgedwongen ondergeschiktheid en gehoorzaamheid van de vrouw, waartoe de apostel aanspoort met de woorden: ‘Gij, vrouwen, weest onderdanig aan uw mannen als aan de Heer; want de man is het hoofd van de vrouw, zoals Christus het hoofd is van de Kerk.’ (Ef. 5, 22–23). [...] Zeer wijze lessen over het bewaren van deze ware verhouding tussen man en vrouw geeft onze voorganger Leo XIII, in zijn reeds vermelde encycliek over het christelijk huwelijk: ‘De man’, zegt hij, ‘is de eerste in het gezin en het hoofd der vrouw. De vrouw echter, als zijnde vlees van zijn vlees en gebeente van zijn gebeente, moet aan de man onderdanig en gehoorzaam zijn, maar niet op de manier van een slavin, doch op die van een gezellin. Zo zal haar gehoorzaamheid aan hem eervol en waardig zijn. Daar beiden een beeld zijn, de een van Christus, de ander van de Kerk, moet bij de een die beveelt zowel als bij de ander die gehoorzaamt, de goddelijke liefde voortdurend de plichtsvervulling regelen.’ (Paus Leo XIII, *Arcanum divinae sapientiae*, encycliek over het christelijke huwelijk, 1880). Ziedaar dus, wat het tweede huwelijksgoed, de trouw, omvat: eenheid, kuisheid, liefde, en eervolle, edele gehoorzaamheid; woorden, die even zovele uitdrukkingen zijn van zegeningen voor de echtgenoten en de echtvereniging. Deze moeten de waarborg zijn voor het bestaan en de bevordering van vrede, waardigheid en geluk in het huwelijk”.

Uittreksel uit *Casti Connubii*, encycliek van Paus Pius XI over ‘het christelijke huwelijk met inachtneming der in gezin en maatschappij heersende toestanden, noden, dwalingen en misbruiken’, 1930, met een verwijzing naar *Arcanum divinae sapientiae* van Paus Leo XIII, 1880.

Uittreksel uit een artikel van dokter Hyacinthe Kuborn, 1875

Bij de vrouw zijn ‘de organen die dienen voor de intellectuele functies minder ontwikkeld dan deze die horen bij het gevoel; haar voorhoofd is minder hoog, haar hersenen zijn kleiner dan die van de man, haar schedel is achteraan ruimer. Ook kennen de intelligentie en de rede bij haar nooit hetzelfde bereik of dezelfde ontwikkeling als bij de man’.

Uittreksel uit: ‘De l’exercice de l’art de guérir par les femmes par le docteur H. Kuborn’, *Bulletin de l’Académie Royale de Médecine de Belgique*, 1875, 3de serie, nr. 3, vol. IX, p. 364.

De bekende en invloedrijke Luikse arts Hyacinthe Kuborn (1828–1910) was vice-voorzitter van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België. Hij was een progressieve liberaal die beschouwd wordt als één van de grondleggers van de sociale geneeskunde in België.

Marie Popelin wordt hardhandig het Justitiepaleis uitgezet. Karikatuur verschenen naar aanleiding van de verwerping van haar vraag om zich te mogen inschrijven aan de balie. *Le Rasoir*, 15 december 1888. Copyright Koninklijke Bibliotheek van België.

Marie Popelin (1846–1913), de eerste gediplomeerde juriste in België, vroeg in 1888 om het beroep van advocaat te mogen uitoefenen, maar kreeg geen toestemming.

‘De dag waarop een vrouw toetreedt tot de Orde, zal de Orde van advocaten opgehouden hebben te bestaan’.

Procureur-generaal Van Schoor voor het Hof van Beroep van Brussel, 12 december 1888.

‘Aangezien de specifieke natuur van de vrouw, haar relatief zwakke gestel, de terughoudendheid die haar sekse eigen is, de bescherming waarop ze recht heeft, haar speciale zending in de mensheid, de eisen en onderwerpen van het moederschap, de opvoeding die ze haar kinderen verplicht is en de leiding van het huishouden en van de huiselijke haard die aan haar zorgen zijn toevertrouwd haar in een positie plaatsen die moeilijk verzoenbaar is met de verplichtingen die het beroep van advocaat meebrengt en haar niet de vrije tijd, de kracht en de noodzakelijke bekwaamheden verlenen voor de strijd en de vermoedenissen van de Balie [...] besluit het Hof dat er geen reden is om juffrouw Popelin toe te laten de eed te zweren die voorafgaat aan de uitoefening van het beroep van advocaat’.

Vonnis van het Hof van Beroep dat Marie Popelin haar inschrijving aan de balie van advocaten ontzegde, *La Belgique judiciaire*, 3 januari 1889, p. 15–16.

Uittreksels uit een parlementair debat over het vrouwenstemrecht, 1895

Uit de bespreking van een wetsontwerp betreffende de samenstelling van de kiezerslijsten voor het gemeentelijke niveau.

Hector Denis (socialist):

Mijne heren, ik heb mijn waarde vriend mijnheer Demblon gevraagd om me het woord te geven omdat ik een opdracht te vervullen heb. Ik ben een engagement aangegaan dat ik voor de Kamer wil brengen. Terwijl we gepassioneerd aan het debatteren waren, bleef er een eis, een ontroerende zowel als rechtvaardige eis, zowat onopgemerkt. In die mate zelfs dat diegene onder ons die zich als eerste in deze Kamer inzette voor het stemrecht van vrouwen, met name mijn eerbiedwaardige collega en vriend mijnheer Vandervelde, er bij mijn weten tot nu niet van op de hoogte was. Het gaat om een petitie die de Belgische Bond voor de Rechten van Vrouw op 23 maart indiende:

‘Aan de heren voorzitter en leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Mijne heren,

We denken dat we met recht het voordeel van de wet op het gemeentelijke stemrecht kunnen opeisen voor alle vrouwen die beantwoorden aan de leeftijds- en domicilievereisten die de wet voorziet. De gemeente is niets meer of minder dan een verzameling van gezinnen. Vrouwen zouden hun bekwaamheden nuttig kunnen inzetten voor alle zaken van familiale aard die onder de gemeentelijke bevoegdheden vallen. Scholen, hygiëne en liefdadigheid zijn domeinen die overal als vrouwelijk worden beschouwd, maar het logische gevolg van deze onbetwiste stelling is nog niet overal in voege. In Engeland, de Verenigde Staten en Australië kunnen vrouwen sinds enkele jaren tussenkomen in gemeentelijke kwesties. [...] Vrouwen stemrecht geven op gemeentelijk vlak houdt overigens geen vernieuwing in, maar betekent terug aanknopen bij het verleden. In het Ancien Régime kwamen vrouwen immers tussen op gemeentelijk vlak en bij de benoeming van magistraten. [...]. Vandaag heeft de vrouw het recht en de plicht om te protesteren tegen de minderwaardige positie waarin onze wetten haar houden, ze eist haar aandeel in het openbare bestuur en het komt u toe, mijne heren, om te beslissen in welke mate die vrouwelijke deelname er zal komen’.

Welke bezwaren ten gronde zou men kunnen opwerpen tegen deze eis, waarvan ikzelf en mijn vrienden ons de spreekbuis maken? Gaat het om gelijkheid? Ik zal hier niet beginnen over de vraag of de man intellectueel gezien de meerdere is van de vrouw. Indien u de voornaamste werken die hierover verschenen met een onpartijdige blik leest, dan zal u besluiten dat het onmogelijk is om a priori iets af te leiden uit gegevens die recht uit anatomische, fysiologische of psychologische observaties komen... (Rumoer).

Vrouwen krijgen het verwijt onvoldoende vermogen tot abstractie en veralgemening te hebben en hun ideeën steeds weer in concrete en specifieke termen te vertalen. Maar áls hun intelligentie daar al in gebreke blijft, is er dan een betere correctie denkbaar, een betere manier om hun gedachten te verbreden, dan hen in contact te brengen met het algemene belang, hen uit de beperkte gezinssfeer te halen, ervoor te zorgen dat ze hun bekommernissen, toewijding en acties stelselmatig uitbreiden naar een groep gezinnen? Puur intellectueel bekeken is er niemand die ook maar één moment zal durven

beweren dat vrouwen onvoldoende bekwaam zijn om tussen te mogen komen op lokaal niveau. Wat met dat andere uitgangspunt: hebben ze er belangen te verdedigen? [...] Kijk in welke mate vrouwen deelnemen aan de industrie, de handel en de vrije beroepen en u zal de plaats die ze innemen in het economische en intellectuele leven van het land naar waarde kunnen schatten.

Albert Nyssens (katholiek)

Zal ik, mijne heren, mijn diepste gedachten uitspreken over het amendement betreffende het invoeren van algemeen vrouwenstemrecht? Indien de weledele leden van de linkerzijde echt meenden dat wij het, hic et nunc, zouden willen stemmen, dan zouden ze er veel spijt van krijgen het te hebben ingediend!

(Gelach en geroep ter linkerzijde. Leden van de linkerzijde: Stem het dan!)

Sta me toe u te zeggen dat mocht het algemeen vrouwenstemrecht bij wet worden ingevoerd, uw verkiezingsnederlaag nog drie maal groter was geweest dan nu het geval is (Nieuw geroep ter linkerzijde). [...] Ik ben, in algemene termen, geen tegenstander van het vrouwenstemrecht. Ik denk integendeel dat een zekere tussenkomst van de vrouw in gemeentelijke zaken, en meer bepaald in het domein van de liefdadigheid en het onderwijs, erg nuttig zou kunnen zijn. [...] Maar ik durf zegggen dat de indienaars van het amendement ons, gezien de huidige stand van zaken in België, in een echt avontuur willen starten. Waarover gaat het? Het gaat erom nu meteen, zonder verder debat, zonder ernstige tegenspraak, zonder oproep aan de publieke opinie, te beslissen dat vanaf morgen het aantal kiezers dubbel zo groot zal zijn en dat er in ons land voor de gemeenteraadsverkiezingen evenveel vrouwelijke als mannelijke kiezers zullen zijn! [...] Dat is waarom mijn vrienden en ik tegen dit voorstel zullen stemmen.

Charles Woeste (katholiek)

In principe ben ik het vrouwenstemrecht niet genegen. Ik ben de mening toegedaan dat, zoals de leiding van het huishouden in het algemeen de vrouw toekomt, het bestuur van de staat de man behoort. De zeden en gewoonten en de noden van het gezin houden de vrouw aan de huiselijke haard en weg van het publieke forum.

Uittreksel uit: Kamer van Volksvertegenwoordigers, Parlementaire Handelingen, zitting van 4 april 1895, p. 1259–1265.

Het debat ging over een voorstel om het meervoudig mannenstemrecht, dat in 1893 was ingevoerd voor het Parlement, uit te breiden naar de gemeenteraadsverkiezingen. Het amendement dat de socialistische volksvertegenwoordiger Demblon indiende, voorzag dat ook vrouwen stemrecht zouden krijgen, onder dezelfde voorwaarden die golden voor mannen. Het werd verworpen door de katholieken en raakte niet goedgekeurd.

Negentiende-eeuwse meeting van het schedelvolumen (in cm³), 1896

Rassen	Mannen	Vrouwen
Europees	1367	1206
Oceanisch	1319	1219
Amerikaans	1305	1187
Asiatisch	1304	1194
Afrikaans	1293	1211
Australisch	1214	1111

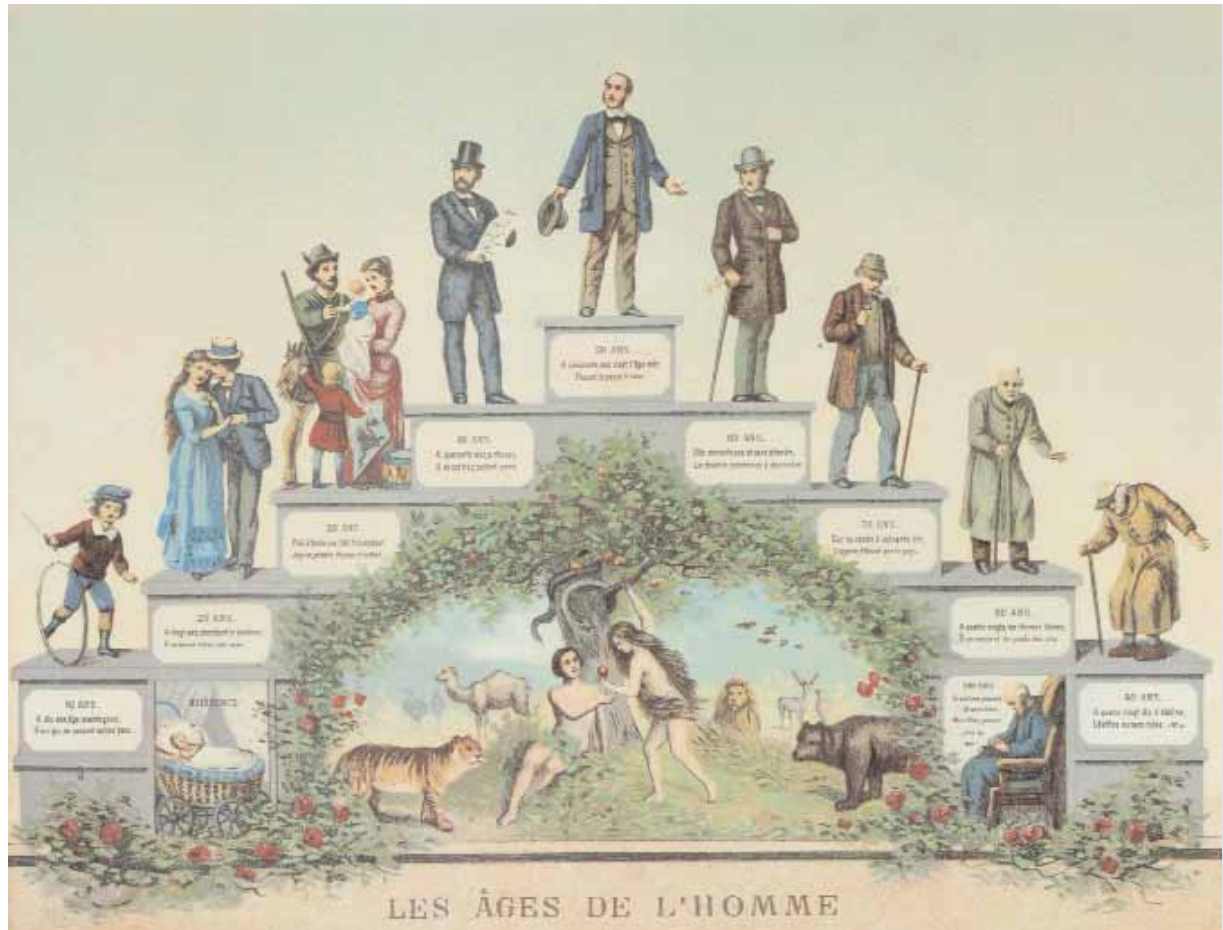
Tabel opgenomen in C. Lombroso & G. Ferrero, *La femme criminelle et la prostituée*, Parijs, 1896.

Vrouwen planten gewassen aan, eind 19de eeuw

Vrouwen aan het werk in de landbouw, eind 19de eeuw. Privéverzameling.

De leeftijden van de man, eind 19de – begin 20ste eeuw

'De leeftijden van de man', eind 19de – begin 20ste eeuw. Lithografie uit het atelier van Leiber. Musées Gaumais, Virton.

Deze lithografie werd in verschillende Europese landen en in meerdere talen verspreid.

Leeftijden van de vrouw, eind 19de – begin 20ste eeuw

‘De leeftijden van de vrouw’, eind 19de – begin 20ste eeuw. Lithografie uit het atelier van Leiber. Musées Gaumais, Virton.

Deze lithografie werd in verschillende Europese landen en in meerdere talen verspreid.

Opleiden tot mannen- en vrouwen-beroeppen, begin 20ste eeuw

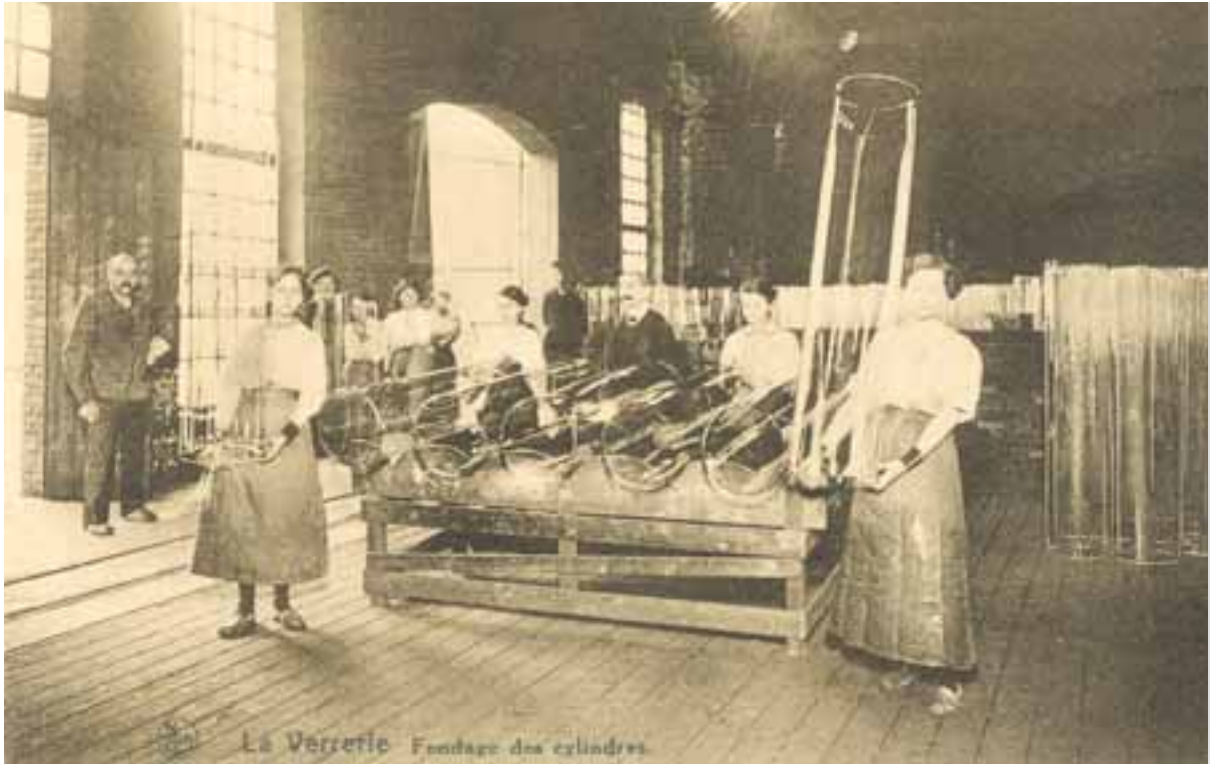

Les elektriciteit aan de Université du Travail van Charleroi, begin 20ste eeuw. Foto, Musée de la Photographie, Charleroi.

Les strijken in een huishoudschool, jaren 1920.
Foto, School van Toen, Gent.

Draagsters van glascilinders, begin 20ste eeuw

Arbeidsters dragen zware en kwetsbare glascilinders, begin 20ste eeuw.
Postkaart, privéverzameling.

Trouwboekje uitgegeven door de gemeente Elseno, 1909. Privéverzameling.

‘Wat een vrouw kan zijn zonder stemrecht te hebben – Wat een man geweest kan zijn zonder zijn stemrecht te verliezen’, ca. 1912. The Women’s Library – London Metropolitan University. Engelse suffragettes voerden een felle campagne om het vrouwenstemrecht te verwerven.

'Vrouwen tijdens de oorlog. De werkloze echtgenoot is meisje voor alle werk geworden.'
Karikatuur uit 1916. Stadsarchief Brussel.

Leerlingen van een kleuterschool, ca. 1920. Foto, privéverzameling.

‘Het ideaal van sommige echtgenoten: de vrouw thuis’, 1931

Onze heeren en meesters zijn er prachtig in geslaagd hunne wederhelften aan den kookpot te kluisteren. (Teekening G. VAN RAEMDONCK).

‘Het ideaal van sommige echtgenoten’. Karikatuur door G. Van Raemdonck, *Opgang. Geïllustreerd maandblad der Centrale voor Arbeidersopvoeding*, 1931. Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Uittreksel uit een essai van Louise De Craene-Van Duuren, 1932

‘Wanneer men meisjes een ander onderwijs geeft dan jongens, zal dat altijd, wat men ook zegt of doet, een beperkt en dus minderwaardig onderwijs zijn. Sommige kennis zal als nutteloos of niet passend voor meisjes worden weggelaten. Programma’s zullen een beperktere invulling krijgen, meer nog naar de geest dan naar de letter, en aan vrouwen zal zo het recht worden ontnomen om, als leden van een gemeenschap die steunt op principes van democratie en gelijkheid, volop te delen in het geheel van menselijke kennis.

Een minder diepgaande, gedegen, algemene en belangeloze opleiding zal hen individueel, economisch en sociaal een achterstand bezorgen. Ze zullen worden teruggeduwd naar de haard, waar ze eeuwenlang hebben geleefd en waaraan ze nog maar net begonnen te ontsnappen.

Er bestaat geen mannelijke of vrouwelijke wetenschap of kunst. Er zijn alleen de kunst en wetenschap die het patrimonium zijn van iedereen. Jongens en meisjes zijn begiftigd met dezelfde mogelijkheden. Als er bij de ene of de andere sekse al een meer uitgesproken talent opgemerkt kan worden voor deze of gene intellectuele activiteit, dan past het om het grote belang van de individuele factor in het onderwijs te erkennen. Het is het individu dat voorbereid moet worden op het leven, niet een sekse in haar geheel. Dat gebeurt al zo voor de jongens, het zou goed zijn om hetzelfde principe ook op de meisjes toe te passen. Geen enkel kennisdomein bleek ontoegankelijk voor het mannelijke of vrouwelijke brein. Er is geen enkele fysieke, intellectuele of morele eigenschap die goed is in de ene sekse en slecht in de andere. Een zwak punt bij een meisje is dat ook bij een jongen en omgekeerd.

Niets verantwoordt dus een verschillend onderricht en een andere opvoeding. Niets, behalve een traditionele invulling van hoe een man en een vrouw schijnen of behoren te zijn. Beiden moeten vrij en rijkelijk kunnen putten uit de schat aan menselijke kennis, beiden moeten vrij en rijkelijk al wat goed en mooi is kunnen cultiveren.

Uit: Louise De Craene – Van Duuren, *A propos des nouvelles tendances concernant l’enseignement ménager des jeunes filles*, Brussel, 1932, p. 9–10.

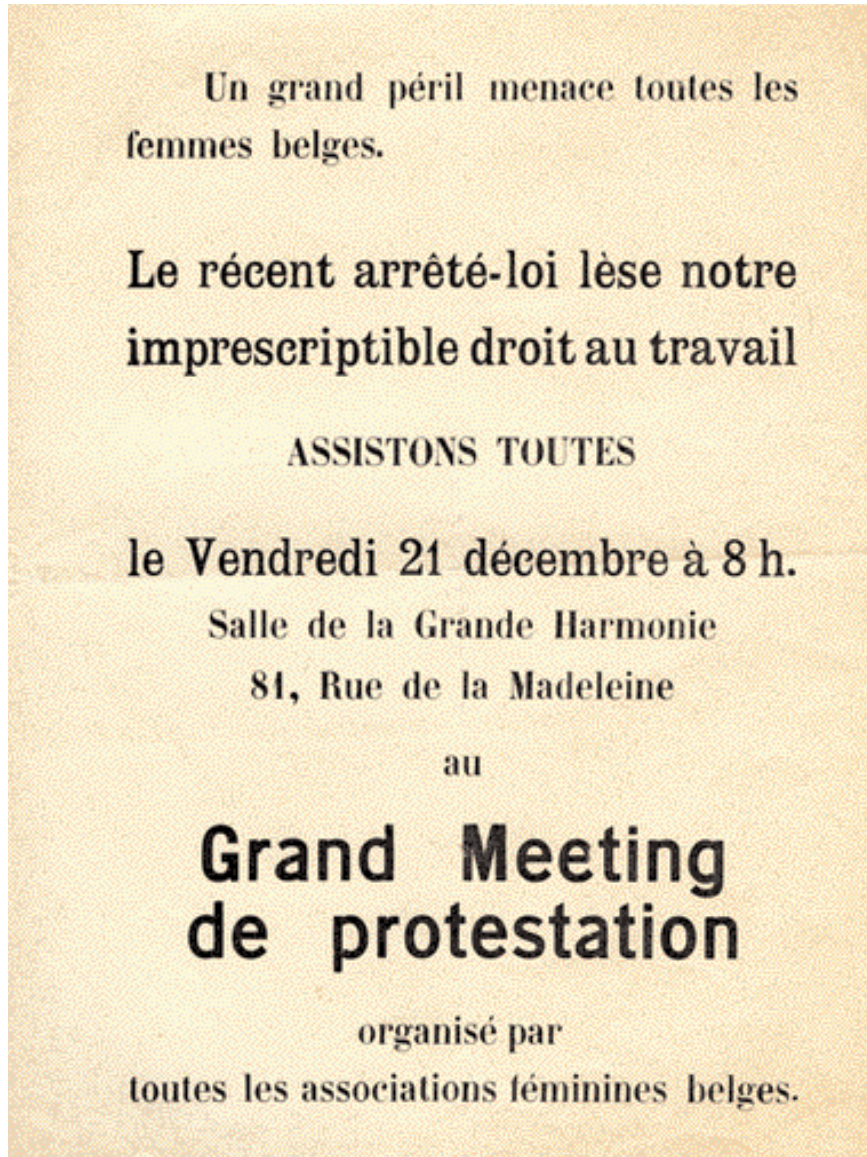
Louise De Craene (1875–1938) studeerde aan de Cours d’Education van Isabelle Gatti de Gamond en behaalde vervolgens een doctoraat in de filosofie aan de ULB. Ze was actief in het feminisme en verzette zich met deze tekst tegen plannen, in de jaren 1930–1932, om van huishoudkunde een verplicht vak te maken voor alle meisjes.

- 25.5.1931** Werkloze vrouwen van wie de man werkte, verloren hun recht op werkloosheidsuitkeringen.
-
- 31.5.1933** Vrouwelijke ambtenaren van wie de man ambtenaar of onderwijzer was, verloren 25% van hun wedde.
-
- 31.5.1933** Gehuwde vrouwen werden uitgesloten van werkloosheidsvergoedingen, ook wanneer ze gezinshoofd waren.
-
- 13.2.1934** Senator Rutten diende een wetsvoorstel in ter beperking van de arbeid van gehuwde vrouwen in 'de fabrieken, de werkplaatsen, op de werven en in de kantoren'. Het werd niet goedgekeurd.
-
- 12.4.1934** Geen aanwerving meer van vrouwelijk personeel in overheidsdiensten, behalve poetspersoneel.
-
- 8.12.1934** De minister van Arbeid en Sociale Voorzorg kreeg de machtiging om voor elk bedrijf het percentage vast te stellen van de gehuwde en ongehuwde arbeidsters die erin mochten worden tewerkgesteld. Het doel was het 'overschot' aan vrouwen te vervangen door werkloze mannen. Eenzelfde maatregel trof arbeiders van buitenlandse origine.
-
- 23.1.1935** Verlaging van de basiswedde van onderwijzeressen.
-
- 28.1.1935** Verlaging van de basiswedde van vrouwelijk overheidspersoneel.
-
- 5.2.1935** Echtgenoten mochten niet langer allebei in overheidsdienst werken. Aangezien mannen meer verdienden dan vrouwen, waren het vooral deze laatsten die in dat geval hun werk opgaven.
-

Lijst regeringsmaatregelen ter beperking van de vrouwenarbeid, bij volmacht doorgevoerd tijdens de economische crisis van de jaren 1930.
Bron: *Belgisch staatsblad*.

'Beschaving anno 1934', verschenen in *La ligue des femmes*, tijdschrift van de Franstalige Katholieke Arbeidersvrouwenbeweging (Ligues Ouvrières Féminines Chrétiennes), januari 1935. Privéverzameling.

‘Een groot gevaar bedreigt alle Belgische vrouwen. De recente besluitwet schendt ons onaantastbare recht op werk. Laten we allen deelnemen aan de grote protestmeeting die alle vrouwenverenigingen organiseren’.

Oproep om deel te nemen aan het protest tegen de maatregelen ter beperking van de vrouwenarbeid, 1934. AVG-Carhif.

Arts en verpleegster, interbellum. Foto. Kadoc-KULeuven.

Het kantoor van de Volksdrukkerij aan de Hoogpoort in Gent, jaren 1930. Foto door Jules Behey. Amsab – Instituut voor Sociale Geschiedenis.

‘In de klas zaten meisjes en jongens samen. Maar wanneer we de school uitgingen, dan mochten we in principe niet meer met elkaar praten. Op een dag kwam de prefect de klas binnen en zei hij ons dat, wanneer we voortaan de tram namen, de meisjes in de eerste wagon moesten zitten en wij in de achterste. Ik heb toen gevraagd wat de jongens moesten doen wanneer de tram maar één rijtuig had. Hij antwoordde dat we dan op de volgende tram moesten wachten!’

Getuigenis van een oud-leerling van het Atheneum van Ukkel over zijn schooltijd in 1939–1945, afgelegd in 2008.

‘Als we binnenkwamen, mochten de meisjes niet naar de speelplaats gaan. We moesten vijf minuten vóór de jongens naar boven, zodat we niet met elkaar zouden praten. Uiteraard praatten we wel wanneer de leraren van klassen wisselden na elk lesuur, maar zodra een andere leraar binnenkwam, was het weer stil. Vijf minuten vóór het einde van de dag moesten alle meisjes naar beneden en we moesten de straat uit zijn voordat de jongens kwamen.’

Getuigenis van een oud-leerlinge van het Atheneum van Sint-Niklaas over haar schooltijd in 1938–1941, uit een interview afgenomen in 2008. Koninklijk Atheneum Sint-Niklaas.

Technische richtingen voor jongens, jaren 1950

Affiche met de studierichtingen die openstonden voor jongens aan de Vrije Technische Scholen van Sint-Niklaas, jaren 1950. Sint-Jozef Klein Seminarie.

Studierichtingen: Hout (meubelwerk, schrijfwerk), Metaal (gereedschap en werktuigen, mechanica), Textiel (industriële breiwerk), leidend tot diploma's van geschoold vakman, specialist, technicus en technisch bedrijfsleider.

Affiche met de richtingen die meisjes konden volgen aan de stedelijke kleding- en huishoudvakschool van Gent, jaren 1950. School van Toen, Gent.

De staking in de nationale wapenfabriek (FN - Fabrique Nationale) in Herstal, 1966

Pamflet ter ondersteuning van de staaksters van de wapenfabriek FN in Herstal, 1966. RoSa.

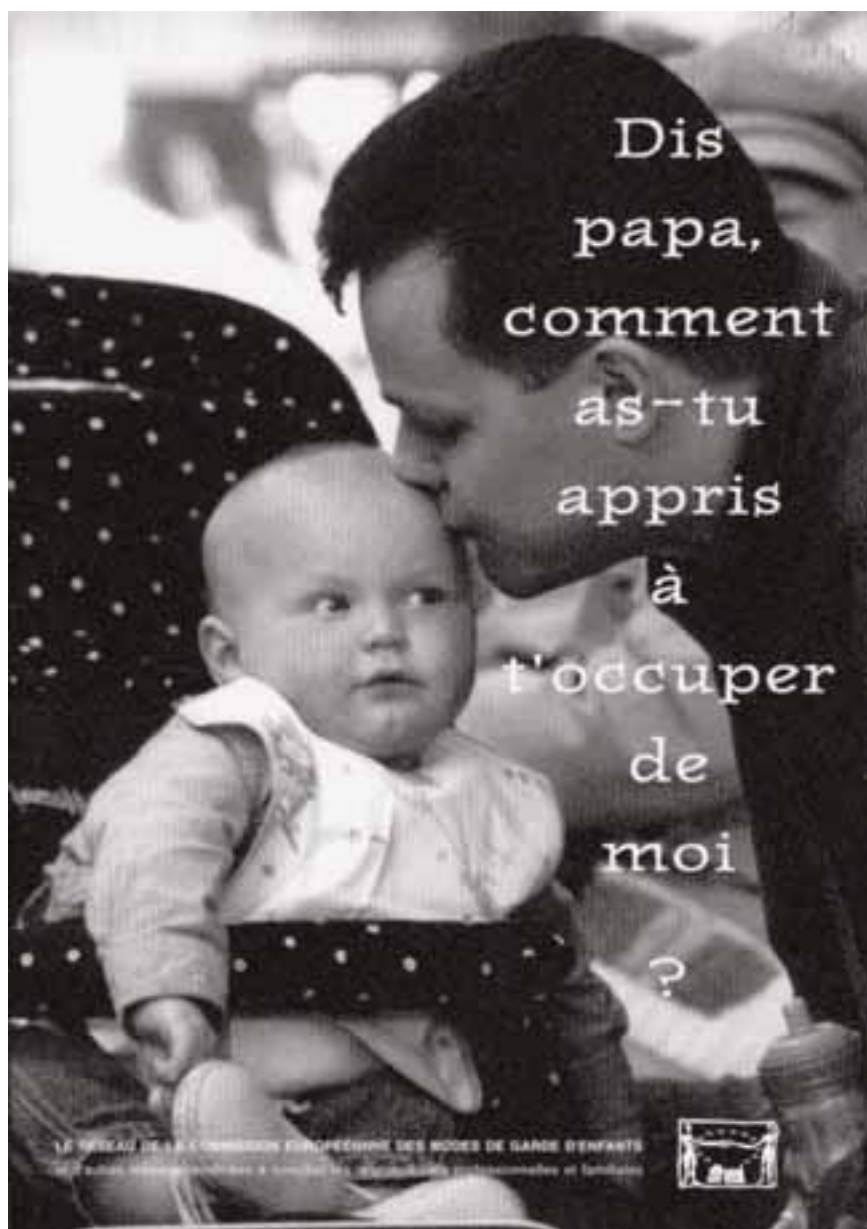
Affiche over jongens- en meisjes- speelgoed, jaren 1970

'Mogen we misschien...?'. Affiche van de Nederlandse feministische organisatie Man-Vrouw-Maatschappij, jaren 1970. AVG-Carhif.

Yvonne Cunha, captain van een Boeing 737, in 1977. Ze werd pilote in de jaren 1960, was de eerste Belgische lijnpilote en werd in 1975 de eerste vrouw ter wereld die een Boeing vloog. Privéverzameling.

Voorpagina van de brochure 'Zeg eens papa, hoe heb je geleerd voor me te zorgen?', geschreven door Patrizia Orsola Ghedini. De publicatie gaat over de rol die diensten voor kinderopvang kunnen spelen in een meer gelijke verdeling van de gezinstaken tussen vaders en moeders en is een uitgave (1992) van een netwerk van de Europese Commissie rond initiatieven voor kinderopvang en andere maatregelen om werk en zorg beter op elkaar af te stemmen. Documentatiecentrum Amazone.

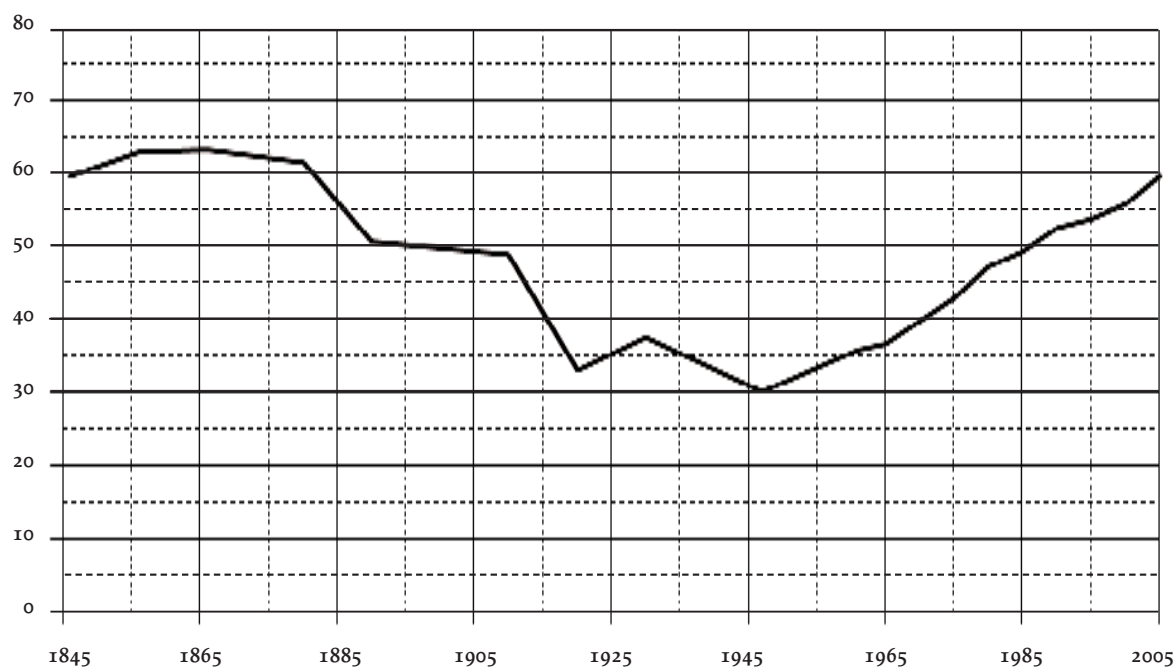
Aandeel vrouwelijke advocaten en juridische adviseurs, 2006

Avocaten en juridische adviseurs in België, 2006				
Totale aantal	Mannen	%	Vrouwen	%
26.095	12.554	48,1%	13.540	51,9

Bron: FOD Economie. Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, 'Beroepen in België in 2006 volgens geslacht' uit de *Enquête naar de arbeidskrachten 2006* (www.statbel.fgov.be).

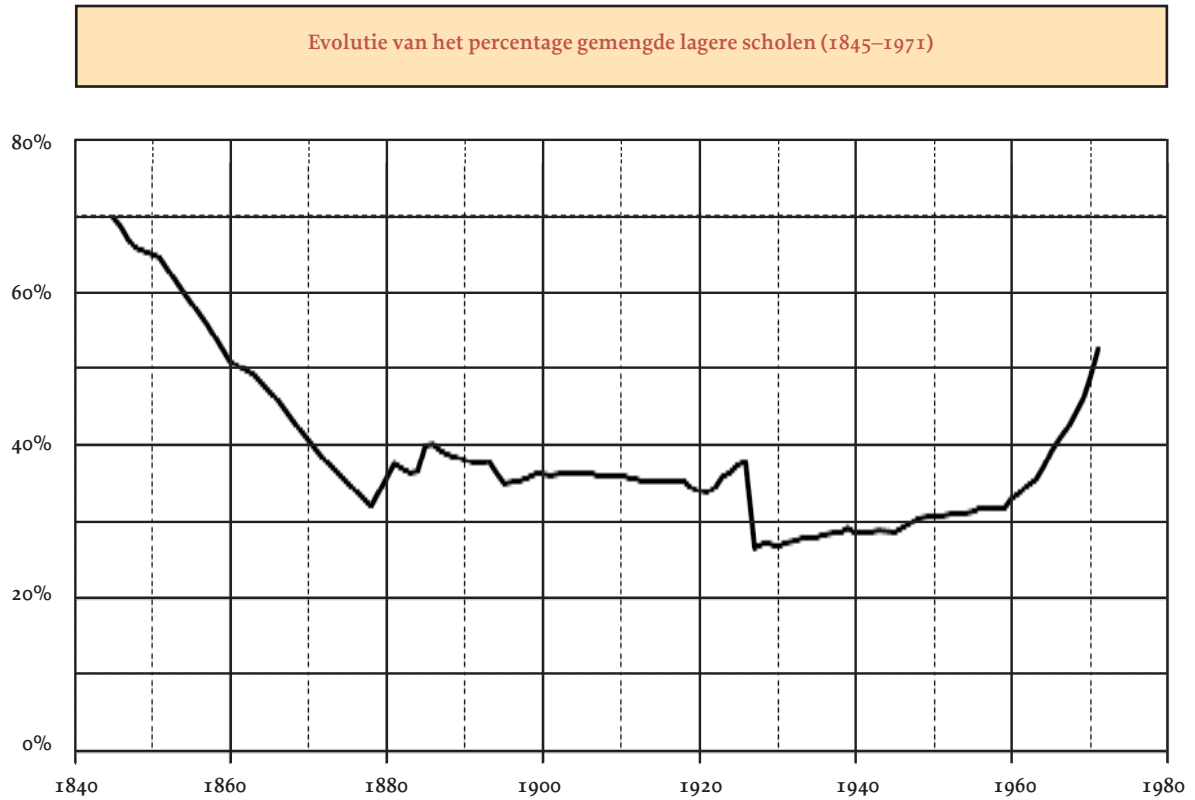
Evolutie in de activiteitsgraad van vrouwen, 1846–2005

Schatting van de activiteitsgraad van vrouwen tussen 15 en 60 jaar oud (1846–1960) en tussen 15 en 65 jaar oud (1965–2005), in België

Bronnen: Nationaal Instituut voor de Statistiek; Bewerking 1845–1960: H. Hanquet / Bewerking 1965–2005: Steunpunt Werk en Sociale Economie.

Evolutie van het percentage gemengde lagere scholen (1845–1971)

Bron: M. Depaepe (1979) / L. Minten, M. Depaepe, M. De Vroede (1996).

Voor jongens

Het lager en secundair onderwijs is in handen van lokale overheden en religieuze instanties, de staat organiseert geen onderwijs. Jongens kunnen een volledige humaniora-opleiding volgen.

1830

Ontstaan van de nijverheidslessen, die snel een sterke bloei kennen

1833

Oprichting van de Koninklijke Militaire School. De universiteiten van Mechelen (later Leuven), Brussel, Luik en Gent (her)openen hun deuren.

1834

1842

Eerste wet op lager onderwijs voor jongens en meisjes (6 tot 12 jaar). Elke gemeente moet minstens één lagere school financieren.

Oprichting van de eerste twee rijksnormaalscholen (opleiding tot onderwijzer).

1842

De staat richt voortaan lager en hoger middelbaar onderwijs in: de wet voorziet de oprichting van 50 middenscholen en 10 athenea.

1850

1864

Isabelle Gatti de Gamond creëert met haar Cours d'Education pour Jeunes Filles een middelbaar onderwijs volgens het stramien van dat voor de jongens.

1865

Oprichting van de eerste beroepsschool (Bischoffsheim in Brussel).

1874

Oprichting van de eerste rijksnormaalschool (opleiding tot onderwijzeres).

1880–1882

De universiteiten van Brussel, Luik en Gent laten meisjes toe.

1881

De staat organiseert lager middelbaar onderwijs: er komen middenscholen voor meisjes tot stand.

1889

Ontstaan van het huishoudonderwijs.

1914

Leerplicht voor het lager onderwijs.

1917

De gemeente Schaarbeek richt het eerste meisjeslyceum (volledige humaniora) op in het officiële net.

1920

De Leuvense universiteit laat meisjes toe.

1922

Oprichting van een vierde graad (12–14 jaar) in het verplicht lager onderwijs.
Drie richtingen voor jongens: landbouw, nijverheid en handel
Eén richting voor meisjes: huishoudkunde.

1925

De staat richt hoger middelbaar onderwijs in: middenscholen worden omgevormd tot lycea en jongensathenea openen voor meisjes.

De overheid structureert het technisch en beroepsonderwijs.

1933

1953

Herstructurering van het technisch en beroepsonderwijs, ook dat voor meisjes.

1970

Het officieel onderwijs is voortaan verplicht gemengd.

1978

De wet van 4 augustus 1978 legt een gelijke toegang tot beroepsopleidingen op.
Voortaan moeten alle richtingen openstaan voor meisjes en voor jongens.

1983

Leerplicht tot 18 jaar.

Stemrecht (wie kiest?)

1831–1893	cijnskiesrecht voor mannen.
1893–1919	algemeen mannenstemrecht (vanaf 25 jaar), getemperd door het systeem van meervoudig stemrecht.
1919–1948	algemeen enkelvoudig mannenstemrecht (vanaf 21 jaar).
1948	vrouwenstemrecht voor de provincieraad en het Parlement; in 1920 hadden vrouwen stemrecht gekregen voor de gemeenteraadsverkiezingen. De leeftijdsgrens om te gaan stemmen ligt momenteel op 18 jaar.

Verkiezbaarheid (wie kan zetelen?)

1831, Kamer, provincie en gemeenteraad: elke mannelijke Belg die minstens 25 jaar oud was. De leeftijdsgrens werd later op respectievelijk 18 jaar (gemeente- en provincieraad, gemeenschappen en gewesten) en 21 jaar (Kamer en Europees Parlement) gelegd.
1831, Senaat: mannen van minstens veertig jaar oud die een belangrijk fortuin bezaten. Deze laatste voorwaarde verdween in 1921. In 1993 werd de minimumleeftijd 21 jaar.
1920–1921: vrouwen werden verkiesbaar op alle niveaus.

- 1900**
- Gehuwde vrouwen mogen een spaarrekening openen en zonder de toestemming van hun man bedragen kleiner dan 100 frank afhalen.
 - Gehuwde vrouwen kunnen zelf hun salaris innen (tot 3000 frank per jaar) en het gebruiken voor de noden van het gezin.
-
- 1908**
- Het wordt mogelijk om een onderzoek te voeren naar het vaderschap van kinderen die buiten het huwelijk geboren zijn, behalve indien de veronderstelde vader gehuwd is.
 - Gehuwde vrouwen krijgen het recht om getuige zijn voor akten van de burgerlijke stand, ze kunnen voogd zijn en lid van een familieraad.
 - Vrouwen mogen vertegenwoordigers in de Werkrechtbanken (Arbeidsrechtbank) kiezen en zijn er verkiesbaar.
-
- 1912**
- De wet van 15 mei 1912 maakt het mogelijk dat ouders uit de ouderlijke macht worden gezet wanneer ze schuldig worden bevonden aan zedenfeiten of geweld tegen hun kind. Ze schrapen het recht op 'vaderlijke tuchtiging'.
-
- 1919–21**
- Een beperkt aantal vrouwen (oorlogsweduwen, voormalige krijgsgevangenen...) krijgen stemrecht voor de provinciale en wetgevende verkiezingen.
 - Vrouwen worden verkiesbaar op alle politieke niveaus.
 - Vrouwen verwerven het stemrecht voor de gemeenteraadsverkiezingen.
-
- 1922**
- Gehuwde vrouwen zijn niet langer verplicht om de nationaliteit van hun echtgenoot over te nemen, maar kunnen op verzoek hun eigen nationaliteit behouden.
 - Gehuwde vrouwen kunnen zonder toestemming van hun echtgenoot een reispas krijgen.
-
- 1932**
- Gehuwde vrouwen kunnen beschikken over de 'voorbehouden goederen', die beheren en ervan genieten (ongeacht het huwelijksstelsel).
-
- 1948**
- Vrouwen verwerven stemrecht voor de wetgevende en de provincieraadsverkiezingen.
-
- 1958**
- Het principe van de vaderlijke macht wordt geschrapt. Voortaan hebben vrouwen geen toestemming van hun man meer nodig om te mogen werken. Er blijven evenwel nog een aantal wettelijke discriminaties overeind, meer bepaald inzake het beheer van de huwelijksgoederen.
-
- 1965**
- De vader is niet langer automatisch het gezinshoofd. De ouderlijke macht wordt samen uitgeoefend, maar bij een meningsverschil is de stem van de vader doorslaggevend.
-

- 1973** • Het wettelijke verbod op de reclame voor en informatie over voorbehoedsmiddelen wordt geschrapt.
-
- 1974** • De wet van 10 juli 1974 over de ouderlijke macht verleent vaders en moeders gelijke bekwaamheid inzake de opvoeding en het beheer van de goederen van hun kinderen.
-
- 1976** • De hervorming van het huwelijksrecht creëert gelijkheid tussen de echtgenoten. Gehuwde vrouwen hebben niet langer de toestemming van hun man nodig om een zichtrekening te openen.
-
- 1990** • Abortus wordt gedeeltelijk uit het strafwetboek gehaald.
-
- 1993** • Vrouwen kunnen de Belgische troon bestijgen.
-
- 1998** • De wet van 23 november creëert een wettelijk stelsel van samenwonen.
-
- 2002** • Het principe van de gelijkheid tussen man en vrouw wordt ingeschreven in de Grondwet.
-
- 2003** • De wet van 30 juli 2003 stelt het huwelijk open voor partners van hetzelfde geslacht.
-
- 2006** • Het ouderschap van homo's en lesbiennes wordt erkend, inclusief de mogelijkheid tot adoptie.
-

'Op het gemeentehuis: de vrouw is haar man gehoorzaamheid verschuldigd', *Le Charivari*, 6 februari 1854, Koninklijke Bibliotheek van België.

Voor meer informatie

Deze boeken zijn te raadplegen in het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis vzw (en andere bibliotheken).

SYNTHESEWERKEN VROUWEN- EN GENDERGESCHIEDENIS EUROPA

- Geschiedenis van de vrouw (reeks onder redactie van Georges Duby en Michelle Perrot). Deel 1: Oudheid; Deel 2: Middeleeuwen; Deel 3: Van renaissance tot de moderne tijd; Deel 4: De negentiende eeuw; Deel 5: De twintigste eeuw. Amsterdam: Agon, 1991–1993.
- Hommes et masculinités de 1789 à nos jours : contributions à l'histoire du genre et de la sexualité en France / Régis Revenin (red.). Paris : Autrement, 2007. 293 p. (Mémoires/Histoire; 132).
- The Routledge history of women in Europe since 1700 / Deborah Simonton (red.). London: Routledge, 2006. 397 p. : ill.
- Sexing the citizen: morality and masculinity in France, 1870–1920 / Judith Surkis. Ithaca: Cornell University Press, 2006. 277 p.: ill.
- A companion to gender history / Teresa A. Meade, Merry E. Wiesner-Hanks (red.). Oxford : Blackwell Publishing, 2006. 676 p. : ill. (Blackwell companions to history).
- Masculinities in politics and war : gendering modern history / Stefan Dudink ... [et al.]. Manchester : Manchester University Press, 2004. 325 p. (Gender in history).
- Women in European History / Gisela Bock. Oxford : Blackwell Publishers, 2002. 304 p.
- Connecting spheres : European women in a globalizing world, 1500 to the present / Marilyn J. Boxer and Jean H. Quataert (ed.). 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2000. 338 p.
- Becoming visible : women in European history / Renate Bridenthal, Susan Mosher Stuart, Merry E. Wiesner (ed.). third edition. Boston: Houghton Mifflin Company, 1998. 594 p.
- Encyclopédie politique et historique des femmes: Europe, Amérique du Nord / Christiane Fauré (o.l.v.). Paris : Presses Universitaires de France, 1997. 885 p.
- The gender of history: men, women, and historical practice / Bonnie G. Smith. Cambridge, Mass [etc.] : Harvard University Press, 1998. 306 p. + index.

VROUWENGESCHIEDENIS BELGIË (ALGEMEEN, VROUWENWANDELINGEN)

- Jongens en meisjes... bestemming bekend? België, 1830–2000 / Els Flour, Eliane Gubin, Claudine Marissal... [et al.]. Brussel: AVG, 2009.
- Choisir l'histoire des femmes / Eliane Gubin. Bruxelles : Université de Bruxelles, 2007. 273 p.
- Dictionnaire des femmes belges, XIXe et XXe siècles / Éliane Gubin ... [et al.]. Bruxelles : Racine, 2006. 637 p. : ill.
- Des femmes dans l'histoire en Belgique, depuis 1830 / Suzanne Van Rokeghem, Jeanne Vercheval-Vervoort, Jacqueline Aubenas. Bruxelles : Luc Pire, 2006. 304 p. : ill. (Voix de l'histoire).
- Gelijkheid en ongelijkheid in België 1830–2005 : 175 jaar vrouwen / Magda Michielsens. Brussel : Raad van Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen, 2005. 191 p.
- Mères et nourrissons : de la bienfaisance à la protection médico-sociale (1830-1945) / Godelieve Masuy-Stroobant en Perrine C. Humblet (red.). Brussel : Labor, 2004. 282 p. : ill. (Noria).
- Corps de femmes : sexualité et contrôle social / o.l.v. Marie-Thérèse Coenen. Brussel : De Boeck Université, 2002. 216 p. (Politique et histoire).
- Het lichaam (m/v) / Kaat Wils (red.). Leuven: Universitaire Pers, 2001. 310 p.
- Vrouw en politiek in België / Eliane Gubin, Leen Van Molle (red.). Brussel: Lannoo, 1998. 412 p.
- Vrouw en maatschappij 379 p. : ill. (Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis; (1998)4 = mei). Themanummer over de geschiedenis van Belgische vrouwen in het interbellum.
- Het Belgische politieke discours en de 'eigenheid' van de vrouw aan het einde van de negentiende eeuw / Henk de Smaele. In: Tijdschrift voor Genderstudies. Jg. 1, nr. 4 (1998), p. 27–38.
- Stap voor stap : geschiedenis van de vrouwenemancipatie in België / Denise Keymolen en Marie-Thérèse Coenen. [S.l.] : T. Vandendriessche, 1991. 128 p. : ill.

- The era of the housewife? The construction of 'work' and the 'active' population in the Belgian population census (1947, 1961 & 1970) / Van Molle, L. en Vandebroek, H. In: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (2009, in druk).
- Jongens en meisjes samen in de klas. Coëducatie in België tijdens de 19de en de 20ste eeuw / Verbeke, M. Gent, 1984.
- Op zoek naar de vrouw doorheen de geschiedenis van Diest / Alice Cops. Diest: Vrouwenkamer Diest, [2003]. 67 p.: ill.
- Cherchez la femme: een wandeling door de geschiedenis van de vrouw in Brussel / Machteld De Schryver [et al.]; Documentatiecentrum Rol & Samenleving. Brussel : RoSa, 1999. 160 p. : ill.
- Vrouwenwandelings in Vlaanderen: informatie over de 'vrouwenwandelings' in enkele Vlaamse steden: Antwerpen, Gent, Mechelen, Kortrijk en Antwerpen. In: Uitgelezen : 3-maandelijks attenderingsbulletin. jg. 3, nr. 2(1997), p. 10–11.
- Kortrijk : vrouwenstadswandeling / Stedelijk Emancipatieplatform; Kortrijkse Gidsenkring. Kortrijk: Stedelijk Emancipatieplatform, 1994. 24 p.

GENDERGESCHIEDENIS ONDERWIJZEN

- 'Maar wat deden de vrouwen dan?': vrouwengeschiedenis in de praktijk van het middelbaar onderwijs / Hilde Timmerman en Heidi Timmerman. In: Historica. Jg. 30, nr. 3(okt. 2007), p. 15–18. met reactie van Kitty Roggeman in Historica jg. 31, nr. 2(juni 2008), p. 29–30.
- Teaching with memories: European women's histories in international and interdisciplinary classrooms / Andrea Petö, Bertke Waaldijk (eds.). Galway: National University of Ireland, 2006. 208 p. : ill. ISBN 0-9549924-4-x.
- 'Juf, waren wij dan helemaal niet belangrijk?' Vrouwengeschiedenis in de praktijk van het middelbaar onderwijs / Mieke de Vos. In: Spiegelbeeld: Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis. Nr. 25(2005), p. 115–129.

- De tweede feministische golf in Nederland : de vrouw beslist / *Vilan van de Loo*. Wormer: Inmerc, 2005. 239p. : ill. (met ganzenbordspel).
- On the record: the importance of gender in teaching history / *Hilary Bourdillon* In: idem (ed.), *Teaching history*. Londen: Routledge (The Open University), 1994. p. 62-75.
- Teaching 20th century women's history: a classroom approach: a teaching pack designed for use in secondary schools / *by Ruth Tudor; with contributions from Elena Osokina and Philip Ingram; Council of Europe. Council for cultural co-operation*. Straatsburg: Raad van Europa, 2000. 133 p. ISBN 92-871-4304-8. Publicatie in het kader van het project 'Learning and teaching about the history of Europe in the 20th century'.
- Vrouwengeschiedenis: lesmateriaal / Utrecht: MateM, 1991. 54 p.
- Vrouwen, een vergeten geschiedenis in de schoolboeken. Een analyse van de huidige praktijk in dertig schoolboeken en aanbevelingen voor de toekomst. / Utrecht: Rijksuniversiteit, 1990. 78 p.

GENDER IN HET ONDERWIJS

- Gen-BaSec : handboek voor gendercoaching op school / *Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Departement Onderwijs en Vorming. Dienst Beroepsopleiding*. Brussel: DBO, 2008. 96 p. Met: Gen-BaSec: spelmethodiek: aandacht voor gender in het basisen secundair onderwijs.
- Genderjaarboek 2007 / *Steunpunt Gelijkekansenbeleid, Europees Sociaal Fonds in Vlaanderen*. Brussel : ESF-Agentschap, 2007. 3 vol. (160 p., 120 p., 76 p.) : ill., tab., diagram. Bevat: Deel 1: In cijfers; Deel 2 : Onderwijsmonitor; Deel 3: Op school.
- Genderconcepties en pedagogische praktijken / *Mineke van Essen (eindred.); Pieter Boekholt [et al.] (red.); Belgisch Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs*. Assen: Koninklijke van Gorcum BV, 2000. (Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs ; 2000).

- Man/vrouwbeelden in leeren leesboeken: enkele pedagogische reflecties / *An Hermans*. In: *Vrouwenraad: driemaandelijks tijdschrift van de Nederlandstalige Vrouwenraad*. Nr. 3(1995), p. 35-42.
- Module Algemene Vakken: een bundel activiteiten om met meisjes en jongens van het secundair onderwijs te werken rond beroepensegregatie, techniek en toekomstperspectief / *Ann Deketelaere (red.); Josée Desmet-Goethals, Katrien Dries; Vlaamse Onderwijsraad*. Brussel: VLOR, 1994. 77 p.
- Luister braaf zoals de meisjes: hoe rolverwachtingen van leerkrachten bijdragen tot rolpatronen bij kinderen / *Jan van Poucke, Caroline Verbeke*. Gent: Centrum voor de Studie van de Historische Pedagogiek, 1985. 181 p. : ill.

Informatiecentra in België

ARCHIEFCENTRUM VOOR VROUWENGESCHIEDENIS

MIDDAGLIJNSTRAAT 10, 1210 BRUSSEL, TEL. 02 229 38 31, EMAIL: AVG.CARHIF@AMAZONE.BE, WEBSITE: WWW.AVG-CARHIF.BE

Het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis vzw (AVG-Carhif) is gespecialiseerd in vrouwengeschiedenis en de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België en bewaart een rijke collectie archieven, boeken, tijdschriften, affiches en foto's. De bibliotheek bevat een reeks standaardwerken over vrouwengeschiedenis (voornamelijk België en de buurlanden, vanaf de middeleeuwen). Het AVG-Carhif informeert over archiefcollecties die elders worden bewaard, houdt een overzicht bij van lopend onderzoek en organiseert publieksactiviteiten. Het coördineert ook het Forum voor Belgisch Onderzoek in Vrouwen-Gender- en Seksualiteitsgeschiedenis.

Vanop de website van het AVG zijn de bibliotheek- en tijdschriftencollectie, de affichedcollectie en enkele thematische dossiers te raadplegen (Nederlands en Frans). Er is ook een linkenpagina die doorverwijst naar websites en elektronische nieuwsbrieven uit andere landen.

DOCUMENTATIECENTRUM AMAZONE

MIDDAGLIJNSTRAAT 10, 1210 BRUSSEL, TEL. 02 229 38 07, EMAIL: INFO@AMAZONE.BE, WEBSITE: WWW.AMAZONE.BE

Het Documentatiecentrum Amazone is gespecialiseerd in informatieverstrekking over het gelijkheidsbeleid op Belgisch, Europees en internationaal niveau. De collectie bestaat vooral uit officiële publicaties over de positie van mannen en vrouwen in de samenleving en over de manier waarop overheden meer gelijkheid m/v trachten te realiseren.

Op de website van Amazone (Nederlands, Frans en gedeeltelijk Engels) zijn verschillende databanken raadpleegbaar: de bibliotheekcatalogus, een databank van Belgische (vrouwen)organisaties die werken aan gelijkheid m/v, een overzicht van officiële instanties die in België en internationaal bezig zijn met gelijkheidsbeleid... Er zijn ook een aantal thematische dossiers te raadplegen: het dossier 'gender en politieke besluitvorming' biedt informatie over de deelname van vrouwen aan het politieke leven (wettelijke maatregelen voor meer evenwicht m/v in de politiek, de verkiezingsuitslagen vanuit genderstandpunt, informatie over de manier waarop politieke partijen gender integreren in hun programma's enz.). Er is verder een pagina met linken, thematisch geordend, naar andere websites.

ROSA: DOCUMENTATIECENTRUM, BIBLIOTHEEK EN ARCHIEF VOOR GELIJKE KANSEN, FEMINISME EN VROUWENSTUDIES

KONINGSSTRAAT 136, 1000 BRUSSEL, TEL. 02 209 34 10, EMAIL: INFO@ROSADOC.BE, WEBSITE: WWW.ROSADOC.BE

Dit Nederlandstalige documentatiecentrum beschikt over een rijke bibliotheek- en documentatiecollectie over de positie van (mannen en) vrouwen in de samenleving, over feminisme, vrouwenstudies en de vrouwenbeweging. Het bewaart ook een aantal archieven van feministische organisaties. De website (die grotendeels ook in het Frans bestaat en gedeeltelijk in Engels) verleent niet alleen toegang tot de catalogus en affichedcollectie, maar bevat ook thematische dossiers, een overzicht van 'vrouwennieuws' uit de Belgische en buitenlandse pers, pedagogisch materiaal en de aantrekkelijke module Eerste Hulp Bij Feminisme.

BIBLIOTHEEK LÉONIE LA FONTAINE VAN 'UNIVERSITÉ DES FEMMES'

**MIDDAGLIJNSTRAAT 10, 1210 BRUSSEL, TEL. 02 229 38 34, EMAIL: BIBLIOTHEQUE@UNIVERSITEDESFEMMES.BE
WEBSITE : [HTTP://WWW.UNIVERSITEDESFEMMES.BE](http://WWW.UNIVERSITEDESFEMMES.BE)**

Université des Femmes is een Franstalig studie- en vormingscentrum dat ernaar streeft de genderdimensie te integreren in alle kennisdomeinen. Het beschikt over een bibliotheek (Bibliothèque Léonie La Fontaine) met boeken, verhandelingen, tijdschriften, tijdschriftartikels, brochures en krantenknipsels. De collectie kan zowel dienst doen voor wetenschappelijk onderzoek als voor het onderwijs en in het kader van permanente vorming. De catalogus (eentalig Frans) is online raadpleegbaar.

Dit pedagogisch dossier kwam tot stand naar aanleiding van de tentoonstelling 'Jongens en meisjes... bestemming bekend? België, 1830–2000' (BELvue museum, 3 februari tot 31 mei 2009), georganiseerd door het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis in samenwerking met het BELvue museum.

REDACTIE Els Flour, Claudine Marissal, Eliane Gubin. **ICONOGRAFIE** Romy Cox, Catherine Wallemacq. **PEDAGOGISCH COMITÉ** Els Conix (KULeuven), Anne Morelli (ULB), en Françoise Rongvaux en Evelyne Schoeters (Pedagogische dienst van het BELvue museum). **VORMGEVING** Griet Van Haute.

Met de steun van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, de Vlaamse overheid, de Communauté française de Belgique, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de Vlaamse Gemeenschapcommissie en de Commission Communautaire Française.

Het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis dankt alle bruikleengevers aan de tentoonstelling. Het heeft ernaar getreefd alle rechthebbenden van illustraties die voorkomen in dit dossier te contacteren. Wie meent alsnog rechten te kunnen doen gelden, gelieve contact op te nemen met het AVG.

Dit dossier is beschikbaar in pdf (ook in het Frans) op de website van het AVG: www.avg-carhif.be.

Niets uit deze uitgave mag door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke manier dan ook worden veelevoudigd of openbaar gemaakt zonder de voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever. Enkel kopies voor privégebruik zijn toegestaan.

© AVG-Carhif, Middaglijnstraat 10, 1210 Brussel

